

Universitatea „Ovidius” din Constanța
Facultatea de Teologie
ȘCOALA DOCTORALĂ

Imagine și simbol în fresca Voronețului
- de la mărturia vechilor greci la mărturisirea patristică -

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Coordonator:

Prof. univ. dr. Gheorghe F. ANGHELESCU

Doctorand:

Monahia Gabriela PLATON

- Constanța -

2013

CUPRINS

Introducere

Partea I-a: Perspective generale de abordare a problematicei

Cap. I. Un secol de cercetare a picturii murale medievale din Moldova

1.1. Dezvoltarea crescândă a interesului acordat cercetării picturii murale medievale din Moldova

1.2. Repere metodologice semnificative

1.2.1. Monografia, piatră de temelie pentru cunoașterea picturilor murale din bisericile bucovinene

1.2.2. Eseul de interpretare – sinteză culturală pentru susținerea unor ipoteze culturologice

1.2.3. Deducerea aspectului și semnificațiilor iconografiei rareșiene direct din apologetica Ortodoxiei Răsăritene

1.3. Exegeza Cinului

1.4. Istoria cercetării profețiilor *Înțelepților Antichității*

Cap. II. Perspectiva teologică: Teologia Icoanei

2.1. Principalele izvoare ale Teologiei Icoanei

2.1.1. Icoana – obiect al tradiției

2.1.2. Gândirea patristică: elaborarea Doctrinei Icoanelor

2.1.3. Gândirea post patristică: aprofundarea Teologiei Icoanei

2.2. Temele esențiale ale Teologiei Icoanei

2.2.1. Noțiunea de Icoană

2.2.2. Rațiunea existenței Icoanelor și legitimitatea uzului (întrebuințării) lor

Cap. III. Perspectiva filosofică: Învățătura Sfinților Părinți și interferențele ei cu Filosofia Greacă Veche

3.1. Filosofia Greacă Veche, fereastră către Teologia Creștină

3.2. Raportarea Teologiei creștine la Filozofie

3.3. Filosofia patristică și Filosofia greacă

3.4. Cele trei elemente constitutive ale gândirii patristice: *Teologie, Filosofie și Desăvârșire*

3.5. Estetica medievală

Partea a II-a: Coordonatele spațio-temporale ale iconografiei artei bizantine și a picturii feudale românești

Cap. IV. Arta bisericească bizantină

4.1. Recurs la istorie

4.2. Pictura murală bizantină. Clasicismul bizantin

4.2.1. Doctrina imaginilor

4.2.2. Erminiile

4.3. *Bizanț după Bizanț*

4.3.1. Evul mediu românesc. Cultură și spiritualitate

4.3.2. Epocile lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș

Cap. V. Cinul, temă unică în lumea creștin ortodoxă

5.1. *Ierarhia cerească și Ierarhia pământească*

5.2. Iconografie

5.3. Semnificații

Cap. VI. Cronologia apariției și dezvoltarea temei iconografice *Înțelepții elini - prevestitori ai mântuirii*

6.1. Imaginile și profețiile Filozofilor în pictura murală

6.2. Asocierea temei Înțelepților antici la compoziția Arborele lui Iesei

6.3. Izvoare medievale

6.3.1. Redacțiile grecești ale profețiilor Înțelepților Antichității din pictura murală

6.3.2. Profețiile Înțelepților Antichității în operele de artă și în literatura de expresie slavonă și slavo-rusă

6.3.3. Spusele *Înțelepților Antichității* din pictura exterioară moldovenească ce NU sunt incluse în culegerile bizantine sau slavone de profeții

Partea a III-a: Temele iconografice *Sfinții Părinți și Înțelepții antici* în pictura exterioară a Bisericii Sfintei Mănăstiri Voroneț

Cap. VII. Mănăstirea Voroneț - vatră de cultură și civilizație

7.1. Repere istorice

7.2. Iconografie voronețeană

7.2.1. Pictura interioară

7.2.2. Pictura exterioară

Cap. VIII. *Sfinții Părinți* în reprezentarea *Cinului* de la Voroneț

8.1. Iconografia *Cinului*

8.2. Evanghelia și Apostolul în acțiune

8.3. Semnificații teologice și sens cultural-istoric

Cap. IX. *Înțelepții* Voronețului

9.1. Identificarea numelor și reprezentarea grafică

9.2. Profețiile *Înțelepților Antichității*

9.3. Semnificații teologice și sens cultural-istoric

Concluzii

Bibliografie

- I. Surse și izvoare fundamentale (Izvoare biblice, Opere patristice, Opere filosofice, Cărți liturgice și de rit, Documente de arhivă și manuscrise).
- II: Instrumente de lucru (dicționare, enciclopedii, lexicoane, tratate/manuale universitare și alte materiale de referință majoră).
- III. Cărți, studii, articole (Volume de autor, Culegeri de studii și articole/ Studii și articole în culegeri, Studii și articole în periodice, Cataloage, expoziții, albume).
- IV. Fresca Voronețului.
- V. Resurse electronice.

Anexe

1. Cinul în pictura exterioară moldavă
2. *Filozofii și Arborele lui Iesei în pictura Moldovei medievale*
3. Profeții ale Înțelepților antici
4. Sfinți Părinți în pictura Mănăstirii Voroneț
5. Înțelepții Voronețului

Abstract

Cuvinte cheie: iconografie voronețeană, teme iconografice, sfinți părinți, înțelepții antici, filozofie patristică, teologia icoanei, arta bizantină, icoana bizantină, Moldova medievală, pictura murală medievală, mănăstirea Voroneț.

Imagine și simbol în fresca Voronețului
- de la mărturia vechilor greci la mărturisirea patristică -

Rezumat

Imaginea și *simbolul* sunt două realități indisolubile prin care spiritul uman este ajutat să simtă și să cunoască taina prezenței reale a lui Dumnezeu în sânul Bisericii. Este specific cultului ortodox faptul că, prin intermediul simbolului, realismul liturgic nu conține doar anamneza evenimentelor evanghelice și ecleziale în reprezentări simbolice sau figuri estetice, ci chiar împlinirea, actualizarea lor continuă. Artă ortodoxă nu este o disciplină anexă a Teologiei, este mai degrabă aplicarea ei practică și efectiv trăită, dreapta credință fiind norma *dreptei preamăriri*.

Dintre toate contribuțiile românești la patrimoniul Artei universale, cea care a reușit să atragă mai mult atenția specialiștilor și a amatorilor este, neîndoiește, pictura exterioară din Moldova secolului al XVI-lea. În bogata sa bibliografie, studiul sincretic al diferitelor teme iconografice a rămas un domeniu oarecum marginal. Victimă a diviziunii închise în sine a disciplinelor, acesta a făcut cel mai adesea obiectul unor studii *doar* teologice, istorice, literare, de istorie a artei și abia mai recent a unor studii comparate.

Întemeindu-mă pe aceste realități și pe voința de a arăta cum anume *Teologia Sfinților Părinți* își găsește aplicarea în înțelegerea picturii murale medievale din Nordul Moldovei, am abordat în teza de doctorat *reprezentarea Sfinților Părinți și a Înțelepților antici în pictura murală exterioară a Mănăstirii Voroneț ca Imagine și simbol*.

Alegerea acestor reprezentări se impunea între toate celelalte, dat fiind faptul că cele două ansambluri iconografice în care sunt incluse (*Arborele lui Iesei* și *Cinul/Rugăciunea tuturor Sfinților*), alături de *Judecata de Apoi*, sunt emblematice pentru pictura exterioară a Bisericii *Sfântul Gheorghe* de la Mănăstirea Voroneț: din întreaga lume bizantină, *Cinul* și *Arborele lui Iesei* de aici sunt cel mai bine conservate, iar compoziția lor este și cea mai riguroasă, Voronețul se vedește încă o dată ca o realitate iconografică cu valoare de simbol și putere de exemplu pentru întreaga pictură murală post-bizantină. Obiectivele prezentei teze nu se rezumă doar la atât. Ele vizează, în același timp, sistematizarea izvoarelor, stabilirea interdependenței între *mărturiile* cuprinse în tradiția patristică, contextul istoric și climatul spiritual în care s-a realizat pictura exterioară și *mărturiile* zugrăvite în fresca Voronețului, și, pe baza lor, emiterea unor ipoteze legate de motivația apariției acestor teme în pictura exterioară moldovenească.

Partea I-a: Perspective generale de abordare a problematicii

Prima parte a lucrării fixează cadrul teoretico-metodologic în care se situează abordarea picturii murale din Moldova medievală. Întrucât această problematică beneficiază de o bibliografie substanțială, lucrarea debutează cu un capitol de istoriografie (cap. I: *Un secol de cercetare a picturii murale medievale din Moldova*) care încercă o sistematizare pe axa timp a principalelor direcții de cercetare. Nu este vorba aici de o prezentare a surselor, nici de explorarea lor exhaustivă, ci de constituirea argumentației necesare pentru trecerea de la *iconografie* la *iconologie*. Pentru că picturile murale nu sunt accesibile decât dacă ochiul este învățat să le „asculte” ca atare, următoarele capitole sunt alocate stabilirii coordonatelor cadrului general de analiză: perspectiva teologică - *Teologia Icoanei* (cap. II) și perspectiva filosofică - *Învățătura Sfinților Părinți și interferențele ei cu Filosofia greacă veche* (cap. III).

Cap. I. Un secol de cercetare a picturii murale medievale din Moldova

Frescele exterioare moldovenești, *împărătești mantii colorate care, în secolul al XVI-lea, au fost așezate pe umerii de piatră ai ctitoriilor domnești*” (V. Drăguț, 1982) au reușit să atragă atenția amatorilor și specialiștilor înregistrându-se un secol de cercetare a picturii murale medievale din Moldova.

De la sfârșitul secolului al XIX-lea și continuându-se prima parte a secolului XX, frescele postbizantine ale bisericilor bucovinene au fost redescoperite de istorici, întâi de cercetători amatori locali, apoi de istoricul de artă vienez Josef Strzygowski, al cărui elev polonez, Wladislaw Podlacha, a realizat prima monografie a acestor picturi. Studiarea lor a luat amploare prin activitatea unor bizantinologi ale căror opere rămân și astăzi lucrări de referință: francezii Charles Diehl, Louis Brehiér, Henri Focillon, Paul Henry, André Grabar, arhitectul spaniol Puig i Cadafalch și istoricul de artă britanic David Talbot Rice. În țara noastră, ele au atras atenția și pasiunea unor personalități de prestigiu, precum Vasile Grecu, Nicolae Iorga, Gheorghe Balș, I. D. Ștefănescu, George Oprescu, Virgil Vătășianu, Petru Comarnescu, Grigore Nandriș. Un bogat tezaur de informații asupra picturii murale medievale din Moldova îl cuprind numeroasele articole și studii mai mici, răspândite în revistele noastre bisericești mai ales: *Biserica Ortodoxă Română*, *Glasul Bisericii*, *Mitropolia Moldovei*.

Din cea de a doua parte a secolului al XX-lea, se constată nu numai o dezvoltare a interesului acordat picturii murale medievale românești dar și un spirit nou, de justă înțelegere și prețuire a acestor valori ale artei bizantine. Contribuțiile „școli” întemeiate de Vasile Drăguț sunt materializate în articolele și studiile publicate, în comunicările susținute la diferite manifestări științifice, albumele dedicate monumentelor din nordul Moldovei, re-editarea unor texte de cercetare istoriografică la interval de mulți ani de

la elaborare, utilizând un impresionant aparat critic și, nu în ultimul rând, cursurile de ghizi organizate pentru muzeografi din mănăstirile din Moldova. În diferite lucrări, bizantinologi de peste hotare, oameni de cultură și specialiști din țara noastră demonstrează, în spiritul unei înalte rigori științifice, că arta moldovenească datorată meșterilor lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu sau Ieremia Movilă nu este, așa cum unii mai înclină să creadă, *un fenomen provincial și secundar al artei bizantine*. În ultimele două decenii, se continuă tradiția albumelor și a lucrărilor editate de oameni de cultură, dar cercetările se orientează mai mult spre crearea unor *teologii* și *filosofii* în imagini (Anca Vasiliu, Ileana Stănculescu) și spre prezentarea relației dintre modificările estetice și restaurare (Ovidiu Boldura). Alte lucrări, mai detaliate, abordează conținutul programelor iconografice ale unor monumente restaurate. O prețioasă contribuție este adusă din perspectivă transdisciplinară de istoricul Andrei Eșanu, și istoricul de artă Constantin Ion Ciobanu.

Este semnificativ faptul că, în cercetarea picturii murale medievale, putem desprinde o evoluție a ipostazelor metodologice: de la studiul științific riguros monografic (Wladyslaw Podlacha, 1910), prin eseul de interpretare (Grigore Nandriș, 1962) pentru a ajunge la o nouă ipostază metodologică - deducerea aspectului și semnificațiilor iconografiei rareșiene direct din Apologetica Ortodoxiei Răsăritene (Vasile Drăguț, 1986). Această ultimă direcție metodologică, deopotrivă inaugurală și recapitulativă, determină orientarea eminentemente duhovnicească a structurii expositive a discursului, ale cărei concluzii mizează, pentru prima dată, exclusiv pe fundamentul religios al iconografiilor, schimbarea cheii de deciptare ale originii și motivației programului iconografic rareșian, început în vremea lui Ștefan cel Mare.

În bibliografia studiată nu am putut identifica nici o lucrare care să se refere explicit la iconografia Sfinților Părinți în pictura exterioară din Moldova medievală, prezența Sfinților Părinți fiind doar semnalată în cadrul marilor teme iconografice *Cinul*, *Judecata de Apoi*, *scene din viața Sfinților* (Sf. Nicolae, Antonie, Pahomie). Interpretările eterogene propuse de diferiți cercetători (Wladislaw Podlacha, Paul Henry, I. D. Ștefănescu, André Grabar, Sorin Ulea, Virgil Vătășianu, Vasile Drăguț, Grigore Nandriș, Ene Braniște, Wilhelm Nyssen, Răzvan Teodorescu, Sorin Dumitrescu, Anca Vasiliu ș.a.) probează, o dată în plus, complexitatea mesajului acestei teme iconografice, lipsa unor fenomene similare în pictura altor țări ortodoxe și dependența exegezei de conjunctura istorică, de opțiunile ideologice sau religioase ale semnatarilor studiilor, precum și de instrumentarul științific al perioadelor în care au fost efectuate interpretările.

Profețiile și imaginile înțelepților elini au servit drept obiect de studiu mai multor generații de savanți. Constantin Ion Ciobanu (2007) realizează o prezentare a principalelor contribuții aduse de-a lungul timpului în cercetarea „profețiilor” înțelepților antici. În istoria modernă, cercetarea acestor profeții începe acum 300 de ani, când a fost publicată epistola lui

Richard Bentley „ad Millium”. Studiile fundamentale au fost realizate abia în prima jumătate a secolului al XX-lea și aparțin bizantinologul grec Nikos A. Bees, filologului austriac Adolf von Premerstein și filologului german Hartmut Erbse. În a doua jumătate a secolului XX apar studii importante referitoare la spusele și imaginile filosofilor antici. Am reținut doar câteva elemente semnificative pentru tema noastră din contribuția adusă de cercetătorul bulgar Ivan Dujcev, cercetătorul sârb Dejan Medaković, cercetătoarea rusă N. A. Kazakova, profesorul grec K. Spetsieris și istoricul de artă bulgar Atanas Bojkov. Cercetările realizate de specialiști români asupra prezenței înțelepților antici în pictura murală din Bucovina se înscriu semnificativ în istoria cercetării temei, îndeosebi prin Vasile Grecu, Ștefan Bârsănescu, Grigore Nandriș, Silviu Dragomir.

Lecturate pentru prima dată sau corectate în baza manuscriselor de epocă, inscripțiile slavone din frescele moldave, prezente în partea a II-a a lucrării lui Constantin Ion Ciobanu, ne-au oferit posibilitatea continuării investigațiilor din perspectiva raportului *text scris – imagine pictată* în cazul special al Bisericii *Sfântul Gheorghe* a Sfintei Mănăstiri Voroneț.

Cap. II. Perspectiva teologică: *Teologia Icoanei*

Sfinții Părinți au fost cei care au pus la punct o primă *Teologie a Icoanei* demnă de acest nume. *Ea, această învățătură apoteotică, recapitulează, în registrul maturității, toată reflecția teologică a Răsăritului Bizantin, stabilind – pentru totdeauna – contrapunctul vizual al comuniunii euharistice.* (W. Nyssen, 1973). Este semnificativ faptul că duminica în care s-a săvârșit actul solemn de cinstire a Sfintelor Icoane, prima din postul Paștilor, s-a numit *Duminica Ortodoxiei*, iar înfățișări ale Sinoadelor sunt prezente în pictura murală moldavă.

Elaborarea și aprofundarea *Teologiei Icoanei* a revenit apoi posterității teologice, reprezentată în timpurile mai apropiate de Serghei Bulgakov, Hans Urs von Balthasar, Leonid Uspensky, Pavel Evdokimov, Christoph von Schönborn și, nu în ultimul rând, desigur, Părintele Dumitru Stăniloae. Grație neobișnuitei anverguri a resurselor, dar și seninătății sale funciare, Părintele Stăniloae a putut evita, în edificarea Teologiei Icoanei, cadrul prea circumstanțiat, limitativ, inerent literaturii de factură polemică, pentru a-și situa demersul în sfera perenă a marii Teologii, Iconologie patristică, pentru a edifica, în capitolele principale, cel puțin, o Iconologie ortodoxă.

Potrivit perspectivei teologice, Icoana dezvăluie omului modern atributele sale: ea este realistă și simbolică, personală și comunitară, temporală și eshatologică, imanentă și transcendentă, transformatoare, doxologică și liturgică. Icoana ortodoxă devine astfel *expresia exterioară a stării de transfigurare a omului, a Sfințirii Sale în lumina divină necreată* (IPS Pimen, 2007).

Cap. III. Perspectiva filosofică: *Învățătura Sfinților Părinți și interferențele ei cu Filosofia Greacă Veche*

Gândirea Sfinților Părinți poartă *hlamida imperială a grației și a frumosului* întrucât *ritmul și armonia orchestrează elementele constitutive ale gândirii patristice*.(I. Coman,1997). *Filosoful creștin se servește de haina și decorul elinilor, dar în ceea ce privește adevărul și înălțimea, acestea le ia de la noi* (P.F. Daniel, 2010) *pentru că este un singur loc unde se află izvorul adevăratei învățături venite de la Însuși Dumnezeu, neîmpuținată de-a lungul veacurilor, ci pururea proaspătă...Acest loc este Biserica Ortodoxă a lui Hristos, izvorul este Harul Preasfântului Duh, iar adevărații dascăli ai dumnezeieștii dogme ce se revarsă din acest izvor sunt Sfinții Părinți ai Bisericii Ortodoxe*. (Ieromonahul Damaschin, 2005)

Dacă Vechiul Testament poate fi considerat, după cuvântul Sfântului Apostol Pavel, ca un *pedagog către Hristos* pentru evrei, tot astfel și *Filosofia antică* a îndeplinit, în lumea păgână, același rol de *pedagog spre Hristos*.(D. Popescu,1983). Ca o dovadă a prețuirii lor, în pictura murală, reprezentarea genealogiei Mântuitorului (*Arborele lui Iesei*) este însoțită de chipurile Înțelepților Antichității. Filosofia greacă se deschide *spre ceea ce deja se încheagase ca filosofie a viitorului. Căci de câteva secole, odată cu creștinismul și, se înțelege că, înlăuntrul său, dar radiind, o nouă filosofie (posibilă) devenea tot mai reală*. (G. Vlăduțescu, 1995)

În pictura murală, prin cuvintele de pe filactere, sensul prezenței Înțelepților antichității este extins de la domeniul istoric la cel simbolic: filosofii și scriitorii greci sunt puși în slujba *Celui dorit de popoare*, ca unii care au răspândit și în afara Israelului cunoștința despre El, cunoștință care tinde după El în sensul în care Sf.Clement de Alexandria vorbește despre *Logosul seminal*.

Partea a II-a: Coordonatele spațio-temporale ale iconografiei artei bizantine și a picturii feudale românești

Partea a doua este rezervată studiului imaginii și simbolurilor iconografice din perspectiva paradigmei culturale bizantine și postbizantine: *Arta bisericească bizantină* (cap. IV), reprezentările Sfinților Părinți în pictura murală exterioară (cap. V: *Sfinții Părinți. Teme iconografice*) și *cronologia apariției și dezvoltării temei: Înțelepții elini - prevestitori ai mântuirii* (cap. VI). Analiza comparativ-cronologică realizată își propune să demonstreze că, și în cazul celor două teme, așa cum afirma Nicolae Iorga, *totul este strict bizantin și, în același timp, totul este foarte nou*.

Cap. IV. Arta bisericească bizantină

Societatea medievală prezenta o lume pentru care adevărul este ceva deja existent, conceput și absolut întruchipat în concepția creștină despre lume. Acest adevăr și-a găsit

expresie în toate manifestările culturale medievale. Din această cauză vorbim despre *sincretismul medieval*, care nu ne permite întotdeauna să deslușim clar Știința, Teologia, Filosofia, Literatura cultivată, etc. una de alta. Creștinismul le face să fie permanent una în alta ca un tot întreg.

În raport cu împrejurările istorice, pictura murală a străbătut un neîncetat proces de transformare iconografică și formală, ceea ce face posibilă și chiar obligă delimitarea unor epoci istorice cu personalitate proprie. Fără să ne propunem să facem un inventar al controverselor privitoare la procesul de constituire, la aria teritorială și la problemele de stil ale artei bizantine, apare ca necesară evocarea unor aspecte semnificative pentru tema noastră (4.1.1. Repere istorice).

Pictura bizantină e o *image pentru ochii interiori*, ea trece dincolo de aparența ființelor și a lucrurilor tocmai pentru a le transmite esența. Giorgios Kordis (2008) recuperează, pentru Erminia picturii bizantine, adevărul fundamental conform căruia lumea aceasta creată de Dumnezeu și toate posibilitățile de rodire sau de exprimare închise potențial în ea, au un singur scop, acela de a funcționa ca mijloc de comunicare prin participare între oameni și Dumnezeu precum și între oameni într-olaltă.

Arta religioasă în genere și arta eclezială în special a fost și este definită ca *artă prin excelență canonică*. Decurgând din autoritatea spirituală a Sinților Părinți, conform unei practici statornicite, devenită tradiție, consfințită ca atare de Sinodul al VII-lea ecumenic, caracterul quasi-normativ al artei creștine are în vedere mai degrabă conținutul, concepția, decât expresia care lasă meșteșugul la latitudinea artistului.

În cadrul artei bizantine, fiecare popor și-a exprimat sufletul său și acela al epocii. Iconografia, bizantină la origine, în liniile mari și în spiritul său, a evoluat în timp în legătură cu împrejurările sociale și istorice, încorporând și fructificând aportul și geniul artiștilor creatori.

Pentru că influența Bizanțului în aria creștinismului răsăritean nu a fost o realitate politică, ci una spirituală și culturală, după căderea Constantinopolului, rămân vii civilizația, instituțiile, tipul de sistem politic, arta bizantină și tot ceea ce dă expresia acelei sinteze, împlinite peste veacuri, între moștenirea intelectuală elenistică, dreptul civil roman și religia ortodoxă. Situate la locul de întâlnire al marilor culturi europene, Țările Române au fost, de-a lungul Evului mediu, vetre de artă cu autentică personalitate, în măsură să interpreteze în forme strict originale modelele propuse de Orientul bizantin, pe de o parte, de Occidentul romanic, gotic sau baroc, pe de altă parte.

Bogată în conținut, impresionantă și autentică, artă românească medievală aduce mărturia unui lung trecut de muncă și constituie, în același timp, un izvor elocvent de înțelegere a

Evului Mediu, care la noi, stăruie până în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Ea reprezintă și una din contribuțiile noastre la Arta Europei.

În secolele XV-XVI, Moldova trece printr-o epocă de glorie atât în plan militar-politic cât și cultural. Aceasta a făcut posibile performanțele remarcabile aproape în toate domeniile de activitate cultural-artistică medievală. Spre deosebire de arhitectură, în care elementul occidental joacă un rol important, pictura moldovenească a rămas fidelă esteticii bizantine. Nu întâmplător în această perioadă a apărut cel mai original fenomen al artei medievale românești, unic pe lume: pictura exterioară, care acoperă în întregime fațadele bisericilor.

După căderea Constantinopolului sub puterea otomană, arta veche românească a continuat să înflorească, diversificându-se neîncetat, dovadă că ființa ei nu a fost nicidecum condiționată de existența Bizanțului. Dimpotrivă, după dispariția imperiului bizantin, țările române au exercitat chiar o influență semnificativă asupra multor centre din Orientul ortodox, determinând noi fenomene și forme artistice, exemplul cel mai concludent fiind oferit de realizările de la muntele Athos, din secolele XVI—XVII. *Bizanț după Bizanț* se impune cu prestigiu ca o realitate istorică și cultural-artistică favorizată de existența generoaselor focare de cultură și artă din țările române. Arta românească nu a fost, cătuși de puțin, un fapt periferic, nici un epigon al culturii și artei bizantine: *Ea este opera colectivă a unui popor care a știut să se opună grelelor vitregii cu care l-a confruntat istoria și care nu a încetat nici o clipă să creeze întru frumos, făcând să vibreze în asprimea zidurilor sau în modularea culorilor, permanenta sa aspirație către libertate.* (N. Iorga, 1972)

Mai mult decât atât, faptul că pictura exterioară din Moldova medievală nu este un fenomen de împrumut, ci s-a constituit și dezvoltat în arealul nord-carpatic-bucovinean este probat și de evoluția istorică a acestei picturi, de înnoirile de tehnologie necesare unor fresce expuse intemperiilor, de particularitățile arhitectonice ale lăcașurilor moldave din sec. al XVI-lea, interiorul cărora, fiind lipsit de nave laterale, nu permitea prezentarea plenară a programului iconografic ortodox constituit la acea epocă. Poate că, în ingeniozitatea lor, zugravii români au văzut o reprezentare simbolică: lumea vechi-testamentară de afară (dar și cultura vremii lor și a noastră, deopotrivă, cultura de *exterior*) și lumea cea nou-testamentară dinlăuntru, prefigurată de primele și conținută de ele, adăpostită de biserică, promisiunea mântuirii. (W. Nyssen, 1978).

Cap. V. Cinul, temă unică în lumea creștin ortodoxă

Temă principală a picturii exterioare și cheia întregului program iconografic, ampla compoziție desfășurată pe suprafața exterioară a pereților altarului bisericilor rareșiene nu poate fi explicată și înțeleasă fără a face apel la principala ei sursă de inspirație, care este cunoscuta operă teologică *Ierarhia cerească și Ierarhia bisericască* a Sfântului Dionisie Areopagitul.

Sfințita rânduială are drept scop asemănarea și unirea cu Dumnezeu, pe cât este cu putință, avându-l pe El drept călăuzitor. Deoarece comuniunea cu Dumnezeu nu se poate face decât prin rugăciune, această Ierarhie este înfățișată ca o procesiune cosmică surprinsă în actul rugăciunii și întruchiează participarea laolaltă a ordinelor ființelor mai presus de ceruri și a celor ce au fost sfințiți prin tainele ierarhice și prin tradiție, pentru săvârșirea sfințitei slujbe de introducere în cele tainice, la Marea Liturghie care întâmpină cea de-a Doua Venire a Fiului lui Dumnezeu. *Străduindu-se să reproducă o imagine perfectă (a lui Dumnezeu), ele se înalță din toate puterile către Arhetipul lor și la rândul lor se apleacă, asemenea divinității, către esențele inferioare, ca să le transforme*, scria părintele Dumitru Stăniloae. În pofida faptului că în sens descendent legea ierarhiei cetelor preoțești inițiatoare și sfințitoare se mai slăbește în raport cu aceea a cetelor care sunt curățite (călugării, poporul sfânt și catehumenii), unitatea universală este riguros menținută. În viziunea areopagică, Liturghia și Biserica devin o singură coraliitate pământească și cerească.

În seria frescelor exterioare, frescele absidei se constituie într-o unitate de sine stătătoare. Ele se alcătuiesc din figuri izolate și prezintă o trecere în revistă a tuturor tipurilor principale de sfinți, cunoscute în iconografia bizantină din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

În Moldova medievală, această temă iconografică este tratată peste tot după același principiu, rezultând o identitate aproape totală a programului iconografic. Frescele absidei sunt așezate simetric: personajele principale situate pe linia mijlocie a absidei răsăritene grupează în jurul lor, de ambele părți, câteva rânduri de sfinți, care de obicei sunt în oarecare legătură între ei. O astfel de înfățișare a principalelor ipostaze dumnezeiești este necunoscută vechii picturi bizantine. Ea se întâlnește în mozaicurile și frescele bisericii Karye Cami din Constantinopol, dar apare în pictura murală începând cu secolul al XVI-lea, mai ales sub influența miniaturilor care ilustrează psaltirile și comentariile textelor psalmilor.

Chiar și specialiști care sunt de părere că acest prototip nu a fost elaborat în Moldova recunosc faptul că este vorba cel puțin de *o versiune moldovenească a lui*, dacă nu chiar de o viziune originală, datorată Mitropolitului cărturar Grigorie Roșca, o *compoziție comparabilă cu giganticele iconostase rusești*. Artistul care zugrăvea aceste numeroase personaje - sau cel care-i indica programul - își dădea perfect seama de importanța subiectului: alegerea absidelor, loc dintre cele mai onorabile din biserică, o dovedește din plin, dar minuțiozitatea execuției ne arată grija cu care a fost alcătuită compoziția, ca și respectul față de Ierarhie.

Analiza acestei teme explică atât consecvența programului iconografic al picturii murale cât și semnificația sa: o viziune a Bisericii triumfătoare, de la corurile îngerești (puterile cerești ce ridică imnuri de slavă lui Dumnezeu) la figurile ale istoriei Bisericii pe care credinciosul trebuie să le venereze și, la nevoie, să le imite (profeții care au vestit

venirea Mântuitorului, apostolii care i-au răspândit învățăturile, episcopii care au fost urmașii lui, mucenicii, duhovnicii și sfinții sihaștri care i-au închinat propria lor viață și uneori i-au și adus-o drept jertfă, pentru a da ascultare poruncilor Sale). Toți aceștia sunt grupați potrivit unei foarte savante ierarhii, dar călugării, aflați în partea de jos, fac în același timp, s-ar putea spune, legătura între cer și pământ. Ei atestă, prin însăși prezența lor, că îndeplinirea strictă a îndatoririlor vieții monahale are drept rezultat așezarea lor în lăcașul dreptfericiților, încurajându-și astfel frații din mănăstirea respectivă să-i imite. Prin mijlocirea Icoanei, între creștinul care se roagă și taina sau persoana reprezentate iconografic se stabilește o adevărată relație personală. Iată de ce Ortodoxia afirmă rolul *diaconal* al actelor sacramentale ca și al Icoanei, care este acela de a sluji - prin sfințirea inimii și minții omenești - la întruparea tot mai deplină a împărăției lui Dumnezeu în realitățile cele mai concrete ale lumii.

Cap. VI: Cronologia apariției și dezvoltarea temei iconografice *Înțelepții elini - prevestitori ai mântuirii*

Epocile elenistică și romană imperială au lăsat moștenire Bizanțului numele și spusele legislatorilor și moraliștilor perioadei arhaice (sec.VII-VI î. Hr), cunoscuți în istoria Filosofiei ca *cei șapte înțelepți ai Antichității*.

Elementul profetic prezent în *spusele* înțelepților, legislatorilor și scriitorilor antici are o istorie milenară și descinde încă din sursele literare ale Antichității târzii și ale Imperiului Bizantin timpuriu. Pe parcursul istoriei bizantine, spusele înțelepților antici s-au transformat într-un gen de literatură oraculară, de factură populară. Menirea acestei literaturi era să confirme, prin autoritatea legendarilor filosofi, justetea Teologiei creștine, a dogmelor referitoare la Sfânta Treime și la neprihănirea Fecioarei, la cea de a doua venire a lui Mesia și la venerarea Mariei în calitate de *Theotokos* (Mamă a lui Dumnezeu). Apelează la acest gen de literatură populară chiar și unii Părinți ai Bisericii (în special Sf. Chiril al Alexandriei).

Moldova a jucat un rol important în definitivarea redacțiilor slavone a profețiilor înțelepților antici. Acest lucru devine evident dacă comparăm variantele sârbești, moldovenești și rusești ale redacțiilor slavone a acestor profeții. Variantele prezente în pictura exterioară moldavă din secolul al XVI-lea, ocupă un loc intermediar între variantele profețiilor corespunzătoare din ultimul capitol al *Albinei* sârbești – pe de o parte – și variantele din *Viața despotului Ștefan Lazarevici* și din manuscrisele rusești (Tușin, *Cronograful rus* etc.) – pe de altă parte.

Conservarea precară a chipurilor și a inscripțiilor *Înțelepților* Antichității din pictura murală bizantină și post-bizantină a *simplificat* și a *deformat* substanțial problema originii imaginii conjugate a *Arborelui lui Iesei* și a *Filosofilor păgâni*.

Partea a III-a: Temele iconografice *Sfinții Părinți* și *Înțelepții antici* în pictura exterioară a Bisericii Sfintei Mănăstiri Voroneț

Cea de a treia parte își propune să releve împletirea dimensiunilor anterior prezentate în iconografia voronețeană – *Mănăstirea Voroneț, vatră de cultură și civilizație* (cap. VII), descrierea și deciptarea prezenței Sfinților Părinți și a Filosofilor antici în programul iconografic al Bisericii *Sf. Gheorghe* de la Mănăstirea Voroneț: *Sfinții Părinți* (cap. VIII) și *Înțelepții elini* (cap. IX) conducând la interpretarea semnificației teologice a prezenței acestor teme în programul iconografic al Moldovei medievale și demonstrarea caracterul lor profund tradițional și patristic. Alături de semnificațiile teologice și valoarea artistică a reprezentărilor este subliniat sensul lor cultural-istoric.

Cap. VII. Mănăstirea Voroneț - vatră de cultură și civilizație

Mănăstirea Voroneț ocupă un loc aparte în istoria Bisericii, artei și culturii românești. În cele peste șase secole de la întemeierea mănăstirii putem distinge trei importante perioade istorice: prima, de la întemeierea așezământului monahal cu călugări din timpul domniei lui Alexandru cel Bun (cel mai probabil din perioada 1400-1410) și până la 1785 când este desființată de către autoritățile austriece; a doua, de la 1785 până în 1991, când biserica este transformată în biserică parohială și mai apoi monument istoric și a treia, de la redeschidere (1 aprilie 1991) până astăzi, reînviată, ca mănăstire de călugărițe.

Biserica actuală a Mănăstirii Voroneț este ctitoria slăvitului voievod *Sfântul Ștefan cel Mare*, ridicată în 1488, în numai trei luni și trei săptămâni (din 26 mai până la 14 septembrie, când a și fost sfințită cu hramul ales de Sf. Daniil Sihastrul, *Sfântul Mare Mucenic Gheorghe, Purtătorul de biruință*), așa cum arată inscripția care a ajuns până în zilele noastre, așezată deasupra ușii de intrare din tinda adăugită, în pronaosul bisericii. În secolul al XVI-lea - mai precis în 1547 – un ucenic al său, Mitropolitul Grigorie Roșca a mărit biserica ștefaniană, adăugându-i pe latura vestică un pridvor închis (unde și-a pregătit și lui mormântul), după care a purces îndată la împodobirea întregului lăcaș cu picturi pe fațade. Tot atunci a fost pictat și interiorul pridvorului. Astfel, Mitropolitul Grigorie Roșca este considerat al treilea ctitor al Mănăstirii Voroneț - după Sfântul Ștefan cel Mare și Sfântul Daniil Sihastrul. Printr-o fericită coincidență de opțiuni stilistice, *frumoaselor picturi interioare din epoca Sfântului Ștefan cel Mare, caracterizate prin sobrietate și alură bărbătească, le corespund pe fațade, fresce cu o ținută asemănătoare.*(V. Drăguț, 1982).

În ceea ce privește iconografia voronețeană, deși tendința este de a citi ansamblul de teme pornind de la punctul central al bisericii (răsăritul cu *Cinul*), pentru a încheia cu *Judecata de apoi* de pe fațada de vest, o manieră care are ca scop purtarea omului spre *mântuire* trebuie să înceapă cu *pragul Judecății*, trecând prin istoria lucrării lui Dumnezeu pentru mântuirea

omului (*Arborele lui Iesei* mărginit de imaginile *Înțelepților Antichității*, *Viețile Sfinților Nicolae, Ioan cel Nou de la Suceava și Antonie cel Mare*) pentru a simți salvarea finală, prin contopirea în lumea celestă, împreună cu *Toți Sfinții din Cin*.

Dezvoltarea acestor teme din pictura postbizantină a secolului al XVI-lea, la Sfânta Mănăstire Voroneț are, alături de semnificațiile teologice și de valoarea artistică a reprezentărilor, un sens cultural-istoric. Împreună cu celelalte monumente medievale din nordul Moldovei, Sfânta Mănăstire Voroneț dovedește că țara cărmuită de Ștefan cel Mare și Sfânt și Petru Rareș nu a fost un ținut de margine, fără identitate în viitor, ci un veritabil focar de cultură, iradiind o spiritualitate robustă, deschisă spre toate orizonturile. Și pentru a primi, dar și pentru a dăruia. Este evident că cei care au realizat pictura exterioară aveau o *dezlegare* oficială de la canoane. Planurile iconografice au fost zămislite în mintea lui Grigorie Roșca, eruditul mitropolit al Moldovei care a urmărit personal realizarea operei călugărilor-zugravi anonimi.

Voronețul nu este o *supraviețuire* ci o *prezență*, nu este un *simbol* ci o *mărturie*. Remarcabilă sinteză a patrimoniului spiritual, cultural și artistic al unui neam într-o perioadă crucială a istoriei sale, biserica Mănăstirii Voroneț și-a legitimat locul pe planul valorilor universale. Prin tot ceea ce a fost și este Sfânta Mănăstire Voroneț, eternizează frumusețea, gândirea, jertfa și credința neamului românesc. Credința crește prin puterea artei iar arta izvorăște din Credință.

Cap. VIII. Sfinții Părinți în reprezentarea Cinului de la Voroneț

Marea procesiune de sfinți de la Voroneț este rodul unei atente selecții ce vădește o deosebită înțelegere și iubire pentru gândirea patristică duhovnicească a creștinismului, păstrată integral în Liturghie și spiritualitatea ortodoxă. Sfinții Părinți reprezentați în șirul al treilea al Cinului sunt o autentică ilustrare a adevărului că tot ce a învățat Hristos, tot ce au predicat Apostolii, Sfinții au împlinit în viața lor și astfel, au demonstrat că înaltele învățături despre virtute ale Noului Testament pot fi împlinite de către semenii lor. Viețile Sfinților, Acatistele și Mineiele sunt semnificative mărturii ale imaginii acestor Sfinți Părinți în conștiința Bisericii: Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat nu pentru a plăti prețul unei jigniri aduse de om lui Dumnezeu, prin păcat, ci pentru a îndumnezei treptat pe om. Viața creștinului, primind în sine Duhul lui Hristos, urcă cu ajutorul Lui, pe scara virtuților, până la unirea deplină cu Hristos prin iubire. (D. Stăniloae, 1978)

În *Cin* își găsește întemeierea proprie tot ce este înfățișat din viețile sfinților pe pereții de miazănoapte, de miazăzi sau de apus. Aceasta înseamnă că viețile sfinților locali (Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava) sau cea a Sfântului Mare Mucenic Gheorghe patronul Bisericii, a Sfântului Nicolae, a sfinților *părinți ai monahilor* ca Sfântul Cuv. Antonie cel Mare sunt

îndreptate și ele în cadrul mișcării figurilor Vechiului și Noului Testament către punctul unic al întregii venituri a Fiului Omului în timp, astfel încât din gesturile tuturor chipurilor călătoare se poate desfășura forma de viață rugătoare, adorația rugătoare în fața lui Dumnezeu care a intrat în istorie.

Amploarea dată la Voroneț temei *Marea Rugăciune* se încadrează tendinței spre interpretarea problemelor teologice pe care le pune întregul său program iconografic. *Rugăciunea tuturor sfinților* poate și trebuie să fie considerată mai mult decât atât. *Marea Rugăciune a Cinului* era legată, pentru oamenii Moldovei, de o patetică și stringentă actualitate: apărarea prin rugăciunea Sfinților a țării primejduite: *o invocație la sprijinul Sfinților pentru apărarea Moldovei în fața amenințării semilune* (P. Comarnescu, 1967) dar și *replica iconodulă la refuzul și reprimarea cultului mariologic, cultului sfinților, a tradițiilor Ortodoxiei sau a monahismului, de către creștinismul protestant* (V. Drăguț, 1978). Aici și astfel se întregeste simbolul profund al picturii exterioare voronețene, în care sacrul și profanul se contopesc într-o creație unică, majestoasă prin amploarea concepției, prin adâncimea sentimentului, prin frumusețea expresiei.

Cap. IX. Înțelepții Voronețului

Din întreaga lume bizantină, *Arborele lui Iesei* de la biserica Sf. Gheorghe a Sfintei Mănăstiri Voroneț este cel mai bine conservat, iar compoziția lui se vedește a fi și cea mai riguroasă.

Judecând prin analogie, alegerea numărului de 12 înțelepți la Voroneț nu pare nici ea întâmplătoare. Știut fiind că Biblia oferă o întreagă simbolistică a numerelor prezente cu o multitudine de semnificații, reamintim aici că numărul 12, numărul apostolilor, dar și al lunilor anului, al semnelor zodiacale ce se regăsesc în *Judecata de Apoi*, este considerat simbolul echilibrului divin. O semnificație tradițională simbolică îl poate atașa odată în plus *Arborelui lui Iesei*, fiind similar cu numărul *triburilor israelite din Pentateuh*.

Pe banda verticală din stânga *Arborelui*, starea de conservare a numelor filosofilor și a inscripțiilor de pe filacterele pictate lasă mult de dorit dar starea de conservare a imaginilor înțelepților pictați în dreapta este cu mult mai bună, putându-se citi cu ușurință atât inscripțiile de pe filactere cât și numele filosofilor. Dacă luăm în considerare ultimele lucrări, rezultă că în pictura exterioară la Voroneț sunt reprezentați filosofi Aristotel, Platon, Pitagora, Socrate și Porfirie, marii scriitori ai Antichității Homer și Sofocle, istoricul Tucidide și o Sibila. Două nume rămân neidentificate.

În dezacord cu *Erminia*, la Voroneț, filosofi și scriitorii reprezentați impun prin vigoarea pe care o afișează (dealtfel doar la Sucevița sunt bătrâni!). Veșmintele lor sunt lungi și le imită pe cele regale sau princiere din tipurile biblice. Țin în mână filactere desfășurate cu inscripția

spusei sau profeției lor. Nici unul nu are nimb în jurul capului dar toți au coroane, cu cinci ramuri împodobite cu pietre, simbol al maiestății spiritului lor.

Deși nici unul din textele de pe filactere nu conține extrase din operele *Înțelepților Antichității*, totuși ele se constituie în fondul în baza căruia pot fi considerați *fereastră deschisă spre creștinism*. E vădit că *Înțelepții Antichității*, care prin coroane sunt reprezentați ca niște regi, chiar dacă sunt în afara Israelului, prin cunoașterea și prin cuvintele lor, stau în legătură cu acea făgăduință care înaintea de la Iesei, tatăl lui David, prin toți regii Israelului, spre acel împărat care, ca Mesia, este Mântuitorul tuturor popoarelor.

La Sfânta Mănăstire Voroneț, profețiile *Înțelepților greci* se deschid în coloana din stânga sus, cu recunoașterea Creației: *Cu adevărat Unul Dumnezeu ne-a făcut pe noi Cerul și pământul Și tot ce este în ele* (filacterul atribuit lui Sofocle), cuvinte care sunt o afirmație de credință amintind de începutul Bibliei: *La început a făcut Dumnezeu cerul și pământul* (Fac. 1,1). În continuare, filacterele *înțelepților Voronețului* glăsuiesc: *Cu cuvântul Domnului cerurile s-au întărit și cu duhul gurii Lui toată puterea lor, când va veni* (filacterul lui Homer, al doilea de sus), *Ca o lumină va străluci pe pământ între popoare [Hristos]...* (filacterul lui Porfirie, al șaselea de sus).

Textele de pe filactere din coloana din dreapta susțin mărturisirea că *Cel ce Se naște din Fecioară ca om e Dumnezeu: Va veni jos Ființă de nealcătuită natură, de la preacurata Fecioară, asemeni Domnului mireasă, învierea tuturor dăruind*. (Aristotel), *Hristos are a se naște din fecioara Maria și crez întru Dânsul, iar pe vremea împăraților Constantin și Elena mă va vedea soarele* (Platon), *Din pânțe de mireasă, cu totul neîntinată Fecioară, iaste să se întrupeze ... Dumnezeu,... de care se cutremură cerurile și gândurile oamenilor* (Sibila), *Preaînaltul Dumnezeu va coborî și între oameni va trăi...* (Pitagora). Elementele iconografice cuprinse în *Arborele lui Iesei* și în reprezentările *Înțelepților Antichității* formează un sistem cu semnificații teologice care se cuvine a fi în continuare asociat cu *Judecata de Apoi*, amplasată pe peretele vestic al bisericii. Temă cu caracter eshatologic, *Judecata de Apoi* închipuie sfârșitul vieții temporale, Învierea la viața eternă și mântuirea, așa cum e prevestită în profeția atribuită lui Socrate (*Eu sper intangibil(ul?) să se nască din Fecioară și să învie morții ca să-i judece...*). Reamintim aici că, la Voroneț, ambele teme ocupă câte un întreg perete al bisericii.

Concluzii

Teologia este nu numai cuvânt, expresie verbală, ci și icoană, reprezentare simbolică. Biserica istorică locală a avut geniul și metoda de a crea *analogia* Bisericii cerești și pământești în simboluri și imagini; credința creștină a condus la creația culturală de excepție reprezentată în monumente de arhitectură și pictură. Teologia românească din secolul al XVI-lea și de mai târziu nu poate fi înțeleasă fără a lua în considerare originea și expresia ei iconografică și arhitecturală. Prin aceasta iconografie unică se pun în lumină unele din marile coordonate ale Ortodoxiei românești de totdeauna: coincidența dintre istoria bisericească și cea națională, pe de o parte, și dintre acestea și istoria biblică a mântuirii, pe de altă parte.

Bogăția materialelor care se referă la iconografia Voronețului împlinește tabloul artei medievale moldave și pune în lumină unitatea în diversitate a acestuia. În cadrul sistemului iconografic cu profunde semnificații teologice, temele iconografice *Cinul / Rugăciunea tuturor sfinților* și *Înțelepții eleni - prevestitori ai mântuirii* se cuvine a fi în continuare asociate cu *Judecata de Apoi* (temă cu caracter eshatologic, ce închipuie sfârșitul vieții temporale):

*Și așa cum, Având pe Hristos ca pe Cel care a luat chip înăuntrul lor,
stau alături Celui ce luminează în chip neapropiat,
așa sfârșitul se face în ei începutul slavei
și, ca să fac înțelesul mai clar,
în sfârșit vor avea începutul, iar în început sfârșitul* (Simeon, Noul Teolog, *Imnul I*)

Sfinții și *Înțelepții* Voronețului nu sunt ilustrații ale vreunui text, chiar dacă fac referință la texte canonice sau filocalice, ci sunt discursuri de sine stătătoare pe teme comune cu cele din textele canonice, hagiografice, filocalice. Maeștrii Voronețului nu-și permit orice fel de transmitere, ci una selecționată, corespunzătoare unor riguroase norme valorice.

Înșirurile Sfinților din *Ierarhia cerească și pământească* și coloanele Înțelepților Antici ce însoțesc *Arborele lui Iesei* trebuie privite ca o încercare de selecție și de comunicare către urmași a celor care au condus umanitatea pe trepte înalte, pline de viață spirituală. Nu poate fi vorba de o simplă preluare de Sfinți Părinți sau Înțelepți antici aleși la voia întâmplării. Cu toții aparțineau acestui spațiu spiritual putând fi considerați autohtoni. Măicuța Stareță, stavrofora Irina Pântescu spunea în textul ales drept motto al monografiei Voronețului realizată de Acad. Andrei Eșanu: *Ca să cunoști frumusețea materială de la Voroneț, trebuie să ai frumusețe spirituală.*

Semnificativ este faptul că originalitatea picturii medievale moldave nu se sprijină pe argumente eterogene. Sensul trebuie căutat în imagini, nu în documente sau în contextul istoric. Acestea din urmă pot lămuri unele detalii, dar nu explică ansamblul, așa cum alte

exemple de pictură exterioară din Grecia sau din Italia arată mai degrabă diferența fundamentală și nu constituie niciun model pentru reprezentările de la Voroneț. A căuta *cheia* în pictura însăși este o adevărată încercare. Privirea noastră, dominată de o tendință aproape naturală de a *citi* imaginile, este la început un obstacol. Limbajul figurativ are regulile lui; este complex, codificat, străvechi. El era lesne accesibil celui care împărtășea aceeași paradigmă culturală, dar e greu accesibil privirii contemporane determinate de alte coduri și de un raport saturat de vizual.

Noutatea științifică a demersului acestei lucrări constă în abordarea sincretică prin care se încearcă, în perspectiva specificității patristice, recuperarea doctrinei Părinților, vizualizarea iconică și interpretarea ei în lumina Icoanei, precum și completarea problematicii interpretării frescelor medievale cu raportul *text scris – imagine pictată*, introducerea în circuitul științific a unor surse de ordin istoric, literar și artistic, care (deși au fost și sunt cunoscute cercetătorilor din alte domenii) au rămas, totuși, până în prezent, la periferia sferei de interes a iconologiei medievale.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Surse și izvoare fundamentale

Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod al B.O.R., versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, EIB, București, 2001.

Noul Testament, traducere Bartolomeu Anania, EIB, București, 1993.

Everghetinos, vol. I Cartea I (temele 1- 25), vol. II. Cartea I (temele 26-50), ediție bilingvă cu un text stabilit pe baza tradiției manuscrise, Sfânta Mare Mănăstire Vatoped, Muntele Athos, 2011, 2010.

Opere patristice:

Atanasie cel Mare, *Scrieri I - II (Cuvânt împotriva elinilor, Cuvânt despre întrupare Cuvântului, Trei cuvinte împotriva arienilor; Epistole, Viata Cuviosului Parintelui nostru Antonie)*, în PSB vol. 15 și 16; studiu introductiv, traducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, EIB București, 1987, 1988.

Sfântul Chiril al Alexandriei, *Scrieri (I - IV)*, în PSB vol. 38, 39, 40, 41; traducere. Pr. Prof.dr. Dumitru Stăniloae, EIB, București, 1991, 1992, 1994, 2000.

Clement Alexandrinul, *Cuvânt de îndemn către elini (Protrepticul), Pedagogul*, în PSB 4, traducere, note și indici de Pr. Prof. D. Fecioru, EIB, București, 1982.

Clement Alexandrinul, *Stromate*, în PSB 5, Traducere, note și indici de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, EIB, București, 1982.

Clement Alexandrinul, *Gnoza și gnosticiei. Fragmente din Theodot și din coala numită „orientală”, în vremea lui Valentin*; introducere, traducere și note Lucian Grozea, Edit. Paideia, București, 1999.

Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete și Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere și note de Dumitru Stăniloae, ed. îngrijită de Constanța Costea, Edit. Paideia, București, 1996.

Sfântul Grigorie de Nyssa, *Scrieri I*, în PSB 29, traducere de Pr. Prof. D. Stăniloae și Pr. Ioan Buga. Note de Pr. Prof. D. Stăniloae și indice de Pr. Ioan Buga, EIB București, 1982.

Sfântul Grigorie de Nyssa, *Scrieri II*, în PSB 30, Studiu introductiv, traducere și note de Pr. Prof. Teodor Bodogae, EIB București 1998.

Sfântul Grigorie Teologul, *Cele cinci cuvântări teologice*, traducere, introducere și note de Dumitru Stăniloae, Edit. Anastasia, București, 1993.

Sf. Grigorie de Nazianz, *Opere dogmatice*, traducere, studii și note de Ghe Tilea, Edit. Herald, București, 2002.

Sfântul Ioan Damaschin, *Cele trei tratate contra iconoclaștilor*, traducere și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, București, EIB, 1998.

Sfântul Ioan Damaschin, *Despre cele două voințe ale lui Hristos*, traducere din limba greacă de Olimp Căciulă, postfață de John Meyerdorff, cronologie, note bibliografie și indici de Bogdan Tătaru-Cazaban, Edit. Anastasia, București, 2004.

Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, traducere, introducere și note de Dumitru Fecioru, EIB, București, 2001.

Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri I, II Omilii la facere (1-33; 34-67)*, în PSB 21, 22; traducere, introducere, indice și note de Pr. D. Fecioru. EIB, București 1987

- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III Omilii la Matei* (1-90) în PSB vol. 23; traducere, introducere, indice și note de Pr. D. Fecioru, EIB, București 1994.
- Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omiliile la statui*, traducere din limba greacă Pr. Prof. Dumitru Fecioru, EIB, 2007.
- Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia a doua în favoarea creștinilor, Dialogul cu iudeul Trifon*, în PSB vol. 2, *Apologeți de limba greacă*, traducere, introducere, note și indice de T. Bodogae, Olimp Căciulă, D. Fecioru, EIB, București, 1980.
- Sfântul Marcu Evghenicul, *Opere, vol. I* (ediție bilingvă), coord. Cristian Chivu, introd., note, traducere: Marcel Hancheș, Cristian Chivu, Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristina Rogobete, Emanuel Dumitru, Marios Pilavakis și Caliope Papacioc, Edit. Pateres, 2009.
- Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Scrieri I (Ambigua. Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din sfântii Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul) și II (Epistole)* în PSB vol. 80 și 81, Traducere, introducere și note de Dumitru Stăniloae, EIB, București, 1983, 1990.
- Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia, Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, cuvânt înainte și traducere Dumitru Stăniloae, EIB, București, 2000
- Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, trad. Dumitru Stăniloae, coord. Vasile Răducă, în „Filocalia”, vol. III, Edit. Humanitas, București, 2004.
- Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, traducere Dumitru Stăniloae, EIB, București, 2006
- Sfântul Simeon Noul Teolog, *Țelul vieții creștine*, Edit. Anastasia, București, 1996.
- Sf. Teodor Studitul, *Iisus Hristos, prototip al icoanei Sale, Tratatate contra iconomahilor*, traducere Ioan I. Ică jr., Edit. Deisis, Alba Iulia, 1994.
- Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri I (Omilii la Hexaemeron 1 – 9, Omilii la Psalmi, Omilii și cuvântări)* în PSB vol. 17, Studiu introductiv, traducere, note și indici de D. Fecioru, EIB, București, 1986.
- Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri II (Asceticele, Regulile morale, Constitutiile ascetice)* în PSB vol. 18, Studiu introductiv, traducere, note și indici de Iorgu D. Ivan, EIB, București, 1989.
- Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri III (Despre Sfântul Duh, Epistole 1 – 366)*, în PSB vol. 12, Studiu introductiv, traducere, note și indici de Constantin Cornițescu și Teodor Bodogae, EIB, București, 1988.
- Sfântul Vasile cel Mare, *Cuvânt către tineri*, Edit. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăușilor, Suceava, 2009.
- Origen, *Scrieri alese I*, în PSB, vol. 6, traducere de Teodor Bodogae, Nicolae Neaga și Zorica Latcu, studiu introductiv și note de Teodor Bodogae, EIB, București, 1981.
- Fericitul Augustin, *Scrieri*, în PSB, vol. 64, traducere și indice de Nicolae Barbu, introducere și note de Ioan Rămureanu, EIB, București, 1985.
- Toma de Aquino, *Summa Theologiae, Opere I: Despre Dumnezeu*, studiu introductiv de Gheorghe Vlăduțescu, traducere din latină de Gheorghe Sterpu, Paul Găleşanu, Edit. Științifică, 1997.
- Toma de Aquino, *Summa Theologiae, I*, coord., traducere Alexander Baumgarten, Edit. Polirom, 2009.
- Boethius, *Scrieri (Articole teologice despre Mângâierile filosofiei)*, EIB, București, 1992.
- Tertulian, *Tratatate dogmatice și apologetice*, ediție bilingvă, introducere și traducere D. Pîrvuloiu, Edit. Polirom, Iași, 2007.

Opere filosofice:

- Aristotel, *Despre suflet*, traducere Alexander Baumgarten, Edit. Humanitas, București, 2005.
- Aristotel, *Despre cer*, traducere Șerban Nicolau, Edit. Paideia, 2005.
- Aristotel, *Metafizica*, traducere Gheorghe Vlăduțescu, Edit. Paideia, București, 2000.
- Platon, *Opere*, seria completă, 7 volume, ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, Edit. științifică și Enciclopedică, București, 1976 - 1993.
- Plutarh, *Despre oracolele delfice*, Iași – București, Edit. Polirom, 2004.
- Plutarh, *Vieți Paralele*, traducere, notă introductivă, note introductive și note de N. I. Barbu Edit. științifică, București, 1960-1971.
- Diogenes Laertios: *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, traducere C.I.Balmuș, studiu introductiv și comentarii de Aram M. Frenkian, Edit. Polirom, Iași, 1997.

Cărți liturgice și de rit:

- Acatistier*, EIB, București, 1971.
- Ceaslov*, Tipografia Sfintei Monastiri Neamul, 1848.
- Mineiul* pe Ianuarie, Iulie, August, Septembrie, Octombrie, Noiembrie, Decembrie, EIB, București, 1997, 2002, 1989, 2003, 2004, 2005, 1991.
- Mineiul* pe Februarie, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2002.
- Mineiul* pe Martie, Aprilie, Mai, Iunie, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia 2001.
- Molitvelnic*, EIB, București, 1937 / 2006.
- Octoih Mare*, ed. a patra, Tipografia cărților bisericești, București, 1942.
- Penticostar*, EIB, București, 1999.
- Petru Movilă, *Mărturisirea Ortodoxă*, prefața și trad. Traian Diaconescu, Edit. Institutul European, Iași, 2001.
- Proloagele, Viețile Sfinților și cuvinte de învățătură* tipărite prin străduința și osteneala cu un studiu introductiv și binecuvântarea IPS dr. Nestor Vornicescu, diortosite și îmbogățite Arhim. dr. Benedict Ghiuș, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991.
- Psaltirea Proorocului și Împăratului David*, reproduce textul îndreptat ortografic al ediției din 1843 de la Mănăstirea Neamul, Edit. Cartea ortodoxă / Edit. Alexandria 2004.
- Nicolae Velimirovici, *Cântare de laudă la Sfântul Ioan Gură de Aur*, în „Proloagele de la Ohrida”, vol. II, Edit. *Egumeni* a, 2010.
- Tipicon al Sfântului Sava cel Sfânt*, Arhiepiscopia Sucevei și Rădăușilor, Edit. Bucovina istorică, Suceava, 2002.
- Triodul*, EIB, București, 2010.
- Viața și Acatistul Sf. Grigorie Teologul*, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Edit. Doxologia, 2010.

Documente de arhivă și manuscrise:

Balan Teodor, *Documentele mănăstirilor din Bucovina, Studiu* (inclusiv Mănăstirea Vorone) în Direcția județeană a Arhivelor naționale filiala Suceava, fondul personal Teodor Balan, inv. 405, pachet 2, cota 1 – 13.

Catalog de documente moldovenești din Arhivele Statului, vol. I-V și supliment I, București.

Cronica obștii Mănăstirii, mss., Voroneț.

Greco Vasile, *Cărți de pictură bisericească bizantină*. Introducere și ediție critică a versiunilor românești atât după redacțiunea lui Dionisie din Furna, tradusă la 1805 de arhimandritul Macarie, cât și după alte redacțiuni mai vechi traduceri anonime, Cernăuți, Tiparul „Glasul Bucovinei”, 1936.

Mitric Olimpia, *Manuscrise românești din Moldova*. Catalog, Prefață de Gabriel Strempel, Edit. Junimea, Iași, 2006.

Mitric Olimpia, *Cartea românească veche în județul Suceava*, Catalog, Cuvânt înainte I C Chiimișia, Edit. Universității Ștefan cel Mare, Suceava, 2005.

Mitric Olimpia, *Filacterele Sfinților Părinți din Cinul Voronețean*, mss Voroneț.

Tetraevanghelul Mitropolitului Grigorie de la Voroneț, 1550, mss pe pergament, scriptor diaconul Mihail, de redacție medio bulgară, ferecat în aur și argint în 1557.

II: Instrumente de lucru (dicționare, enciclopedii, lexicoane, tratate/manuale universitare sau alte materiale de referință majoră):

Anghelescu Gheorghe F.(coord.), *Părintele Dumitru Stăniloae, un urmaș vrednic al patristicii clasice (bio-bibliografie)*, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2008.

Balca Nicolae, *Istoria Filozofiei Antice*, EIB, București, 1982.

Banu Ion (coord.), *Filosofia Greacă până la Platon*, vol. I, part. I și a II-a, vol II, part I și a II-a, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979 și 1984.

Băbuș Emanoil, *Bizanțul. Istorie și spiritualitate*, ed. a II-a revizuită și adăugită, Edit. Sophia, București, 2010.

Bălan Ioanichie, *Patericul românesc. Ce cuprinde viața și cuvintele unor sfinți și cuvioși părinți ce au nevoit în mănăstirile românești(sec.III-XX)*, Ed. a-V-a, Edit. Mănăstirea Sihăstria, 2005,

Biblia Patristică: Index des citations et alusions biblique dans la litterature patristiques, 4 vol., Centre d'analyse et de documentations patristiques, Edition du C.N.R.S., Paris, 1983 -1987.

Blackburn Simon, *Dicționar de Filosofie*, Colecția „Oxford”, trad. Iricinschi Cătălina, Ertesz Laurian Sabin, Torres Liliana, Czobor Mihaela; Edit. Univers Enciclopedic, București, 1999.

Brașiște Ene, *Liturgica generală*, EIB, București, 1993

Brehiér Louis, *Civilizația bizantină*, traducere Nicolae Spinescu, control traducere și note de subsol Alexandru Madearu, Edit. Științifică, București, 1994.

Bria Ioan, *Dicționar de Teologie Ortodoxă A-Z*, Ediția a II-a revizuită și completată, EIB, București, 1994.

Cărțile populare în literatura românească, vol. I și II, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chiimișia și Dan Simionescu, Edit. pentru literatură, București, 1963.

Chifăr Nicolae, *Istoria creștinismului*, vol. II, Edit. Trinitas, 2000.

- Chirițescu N., Todoran Isidor, Petreună I., *Teologia dogmatică și simbolică*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2010.
- Clément Élisabeth, Demonque Laurence Hansen-Love Chantal, Kahn Pierre, *Filosofia de la A la Z*, Edit. All Educațional, București 2000.
- Coman Ioan G., *Patrologie*, vol. I - III, EIB, București, 1984, 1985, 1988.
- Delvoye Charles, *Arta bizantină*, trad. Florica-Eugenia Condurachi, 2 vol., Edit. Meridiane, București, 1976.
- Diaconescu Mihai, *Prelegeri de estetica Ortodoxiei*, 2 vol., Edit. Doxologia, 2009.
- Dictionnaire Encyclopedique du Christianisme Ancien*, 2 vol., adaption française sous la direction de François Vial des deux premiers volumes du "Dizionario patristico e di antichita cristiane", 3 vol., éd. sous la direction de Angelo Di Bernardino, Edition du Cerf, Paris, 1990.
- Dicționar Biblic*, 3 vol., Edit. Alfred Keun, trad. din franceză de Constantin Moisa, Edit. Stephanus, București, 1995, 1996, 1998.
- Dicționar Biblic*, Edit. J.D. Douglas, Societatea Misionară Română, trad. din engleză de Liviu Pop, John Tipei, Edit. Cartea Creștină, Oradea, 1995.
- Dicționar de artă*, vol. 2, Edit. Meridiane, București, 1998.
- Dicționar Oxford al Sfinților*, Edit. Univers Enciclopedic, București, 1999.
- Didier Julia, *Dicționar de Filosofie*, Colecția „Larousse”, trad. de Leonard Gavriliu, Edit. Univers Enciclopedic, București, 1999.
- Diehl Charles, *Bizanț. Mărire și decădere*, traducere de I. Biciolla, ed. II, București: Edit. Națională-Ciornei, 1940.
- Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, trad. și îndreptare C. Săndulescu - Verna, Edit. Sophia, București, 2000
- Drîmba Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol 3 și 4, Edit. Științifică, București, 1990 și 1995.
- Eliade Mircea /Culianu Petru, *Dicționar al religiilor*, Edit. Humanitas, București, 1993.
- Eliade Mircea, *Tratat de Istorie a Religiilor*, Edit. Humanitas, București, 1992.
- Farrugia S.J., Eduard G. (coord.), *Dicționarul Enciclopedic al Răsăritului Creștin*, traducere din italiană de Adrian Popescu etc., Edit. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2005.
- Fauré Elie, *Istoria Artei. Arta medievală*, vol. 3, trad. Irina Mavrodin, Edit. Meridiane, București. 1970.
- Gândirea Evului Mediu. Între Antichitate și Renaștere*, traducere, selecția textelor, note de Octavian Nistor, Vol. 1 și 2, Edit. Minerva, București, 1984.
- Gilbert Katharine Everett, Kuhn Helmut: *Istoria esteticii*, ediție revăzută și adăugită, în românește de Sorin Mărculescu, prefață de Titus Mocanu, Edit. Meridiane, București 1972.
- Gilson Etienne, *Filozofia în Evul Mediu*, trad. din franceză de Ileana Stănescu, Edit. Humanitas, București, 1995.
- Greco Vasile, *Cărți de pictură bisericească bizantină*. Introducere și ediție critică a versiunilor românești atât după redacțiunea lui Dionisie din Furna, tradusă la 1805 de arhimandritul Macarie, cât și după alte redacțiuni mai vechi traduceri anonime, Tiparul „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1936

- Hamman Adalbert, *Părinții bisericii*, traducere din franceză de Ștefan Lupu, Edit. Sapiientia, Iași, 2005.
- Huisman Denis, *Dicționar de opere majore ale filosofiei*, trad. din franceză de Cristian Petru și Șerban Velescu, Edit. Enciclopedică, 2001.
- Ionescu Răzvan, Lemeni Adrian, *Dicționar de Teologie Ortodoxă și Știință*, Edit. Curtea veche, București, 2009.
- Iorga Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a, vol. I și II, București, Edit. Ministerului de Culte, 1928 și 1930, București, 2001.
- Kelly J., *Initiation à la Doctrine des Pères de l'Église*, traduction en français de C. Tunmer, Edition du Cerf, Paris, 1968.
- Lazarev Viktor, *Istoria picturii bizantine*, vol. I - III, traducere Florin Chirițescu, prefată de Vasile Drăguț, Edit. Meridiane, București, 1980.
- Libera Alain de, *Gândirea Evului Mediu*, Edit. Amarcord, Timișoara, 2000.
- Lossky Vladimir: *Introducere în teologia ortodoxă*, trad. L. și R. Rus, Edit. Enciclopedică, București, 1993.
- Matsoukas Nikolaos A., *Istoria filosofiei bizantine cu o anexă despre scolasticismul Evului Mediu*, traducere de Constantin Coman, Nicu or Deciu, Edit. Bizantină, București, 2011.
- Matsoukas Nikos A., *Teologia dogmatică și simbolică*, vol. 2, trad. Nicușor Deciu, Edit. Bizantină, București, 2006.
- Meyendorff John, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, trad. A. Stan, EIB, București, 1996.
- Mircea Ioan, *Dicționar al Noului Testament*, EIB, București, 1995.
- Moreschini Caudio, *Istoria filosofiei patristice*, traducere de Alexandra Cheșcu, Mihai Silviu Chirilă și Doina Cernica, Iași, Edit. Polirom, 2009.
- Naum Alexandru, *Istoria Artei de la începutul creștinismului până în sec. al XIX-lea*, Edit. Paideia, 2000.
- Papadopoulos Stylianos G., *Patrologie. Introducere, Secolele II și III*, vol. I, trad. din grecește de Adrian Marinescu, Edit. Bizantină, București, 2006.
- Patericul ce cuprinde în sine cuvinte folositoare ale Sfinților Bătrâni*, Episcopia Ortodoxă Alba Iulia, 1994.
- J.-P.Migne, *Patrologiae. Cursus completus. Patres graeci*. Paris.
- Păcurariu Mircea, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Edit. Basilica a Patriarhiei Române, București 2011.
- Pătrașcu Damian Gheorghe, *Patrologie și Patristică. Secolele I - IV*, vol. I, Edit. Serafica, Roman, 2006.
- Reale Giovanni, *Istoria Filosofiei Antice*, Vol. III, *Platon și Academia Antică*, traducere din limba italiană Mihai Sârbu, Galaxia Gutenberg, 2009.
- Rice David Talbot, *L'art of Byzantium*, London, 1959.
- Rus Remus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Edit. Lidia, București, 2002.
- Savin Ioan Gheorghe, *Apologetica*, vol. I-II, ediție de Radu Diac, Edit. Anastasia, București, 2002.
- Singer Peter (ed.), *Tratat de etică*, trad. V. Boari et al., Edit. Polirom, Iași, 2006.

- Stăniloae, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, II, III, EIB, București, 1996, 1997, 1997.
- Tănase Alexandru, *O istorie umanistă a culturii românești*, V.I, Iași, Edit. Moldova, 1995.
- The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, edit. by A.H. Armstrong, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.
- The Oxford Dictionary of the Christian Church*, edit. by F.L. Cross, F.A. Livingstone Oxford University Press, Oxford, 1988.
- Tilich Paul, *Histoire de la pensée chrétienne*, traduction de l'anglais par L. Jospin, Edition Payot, Paris, 1970.
- Vătășianu Virgil, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959.
- Viețile sfinților de peste tot anul după Mineie*: Edit. BOR, 2003.
- Viețile Sfinților* retipărite și adăugite cu aprobarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române după ediția din 1901-1911, sub îngrijirea P. C. Protos Ioanichie Bălan, Edit. Episcopiei Romanului și Hușilor, (volumele consacrate lunilor septembrie-aprilie) 1991/1998 și Edit. Episcopiei Romanului (volumele consacrate lunilor mai-august).
- Vlăduță Ion, *Elemente de Apologetică ortodoxă*, Edit. Bizantină, București, 1998.
- Vlăduțescu Gheorghe, *Enciclopedia filosofiei grecești*, Filosofi, filosofii, concepte fundamentale, Edit. Paideia, București, 2001.
- Vlăduțescu Gheorghe, *Filosofia în Grecia Veche*, Edit. Albatros, București, 1984.
- Vlăduțescu Gheorghe, *Filosofia primelor secole Creștine*, Edit. Enciclopedică București, 1995.
- Vocabular de Teologie Biblică*, publicat sub conducerea lui Xavier Léon – Dufour etc., Edit. Episcopiei Romano – Catolice de București, București, 2001.
- Voicu Constantin, *Patrologie*, vol. II - III, prefață de P.F. Daniel, Edit. Bazilica a Patriarhiei Române, București, 2009 - 2010.

III. Cărți, studii, articole.

a) Volume de autor:

- Abelard, *Dialog între un filosof, un iudeu și un creștin*, Ediție bilingvă, traducere & note F. Bogoiu & S. Sorta, Edit. Polirom, Iași, 2008
- Andreev Ivan Mihailovici: *Teologia apologetică ortodoxă*, traducere A. Florescu, Edit. Sophia, București, 2003.
- Angheliescu Gheorghe F., *Timpuri dincolo de timp. Considerații din antropologia patristică clasică și răsăriteană*, Edit. Universității București, 1997.
- Angheliescu Gheorghe F., *Cunoașterea lui Dumnezeu între gândirea filosofică și apologetică creștină. O încercare de abordare*, Pro Axe Mundi, București, 2001.
- Angheliescu Gheorghe F., *În alegeri despre apropierea omului de Dumnezeu și îndumnezeirea persoanei umane, Succinte opinii patristice și filosofice*, Pro Axe Mundi, București, 2003
- Bădeliță Cristian, *Pe viu despre Părinții Bisericii*, Edit. Humanitas, București, 2003.
- Borella Jean, *Criza simbolismului religios*, Edit. Institutul European, Iași, 1995.
- Bulgakov Serghei, *Icoana și cinstitura sfintelor icoane*, traducere română a lucrării *Ikona i ikonopocitanie*, Paris, 1931, Edit. Anastasia, București, 2000.

- Calinic Botoșăneanu, *Logica trinității*, Edit. Gedo, Cluj Napoca, 2005.
- Chateaubriand René de, *Geniul creștinismului*, traducere M. Vazaca, Edit. Anastasia, București, 1998.
- Chiril Ieromonahul, *Din în elepciunea Sfin ilor Părin i ai Bisericii i a vechilor filozofi greci*, traducere Țârlescu Ion Andrei, Edit. Bunavestire, Bacău, 2011.
- Ciobanu Constantin Ion, *Stihia profeticului, Surse literare ale imaginii „Asediul Constantinopolului” și ale „Profețiilor” înțelepților antichității din pictura murală medievală moldavă*, Institutul Patrimoniului Cultural, Academia de Științe a Moldovei, Chi înău, 2007
- Clement Olivier, *Puterea credinței*, Edit. Pandora, Târgoviște, 1999.
- Coman Ioan G.: „ i cuvântul trup s-a făcut”. *Hristologie i mariologie patristică*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timi oara, 1993.
- Coman Ioan G., *Probleme de filozofie și literatură patristică*, EIB, București, 1995.
- Corneanu Nicolae, *Patristica mirabilia, Pagini din literatura primelor veacuri cre tine*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timi oara, 1987.
- Damian Theodor, *Implicațiile spirituale ale Teologiei Icoanei*, prefață Dumitru Radu, Edit. Sophia, București, 2010.
- Daniel, Patriarhul BOR, *Teologie și spiritualitate*, Edit. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010.
- Daniel, Patriarhul BOR, *Comori ale ortodoxiei. Explorări teologice în spiritualitatea liturgică i filocalică*, Edit. Trinitas, Ia i 2007.
- Darnu Stelian, *Influența platonismului în gândirea creștină a primelor secole*, Edit. Mitropoliei Oradea, 1997.
- Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, București, Edit. Meridiane, 1979.
- Drăguț Vasile, *Arta românească: preistorie, antichitate, ev mediu, renaștere, baroc*, EIB, Meridiane, București, 1982.
- Eliade Mircea, *Imagini i simboluri*, Edit. Humanitas Bucure ti, 1994.
- Eliade Mircea, *Sacrul i profanul*, Edit. Humanitas, Bucuresti, 1995.
- Elian Alexandru, *Bizanțul, Biserica și Cultura românească*, Edit. Trinitas, Iași, 2003.
- Eșanu Andrei, *Din vremuri cople ite de greutate i. Schi e din istoria culturii medievale din Moldova*, Chișinău, 1991.
- Eșanu Andrei, *Cultură i civiliza ie medievală românească (Din evul mediu timpuriu până în secolul al XVII-lea)*, Chișinău, Edit. ARC, 1996.
- Evdochimov Paul, *Arta Icoanei o teologie a frumuseții*, traducere Grigore și Petru Moga, Edit. Meridiane, București, 1993.
- Evdochimov Paul, *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană, Invațatură patristică, liturgică și iconografică*, traducere, prefață și note de Vasile Răducă, Asociația Christiana București, 1995.
- Florenski Pavel, *Iconostasul*, Edit. Anastasia, București, 1994.
- Garidis Miltiadis Miltos *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes, Edit. C Sanos, Librairie des amis des livres, 1989,
- Goff Jacques le, *Imaginarul medieval*, București, Edit. Meridiane, 1991.

- Grabar André, *L'Art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Âge*, Paris, Fondation Schlumberger pour les études byzantines, V. I– II, 1968;
- Greco Vasile, *Cărți de pictură bisericească bizantină*. Introducere și ediție critică a versiunilor românești atât după redacțiunea lui Dionisie din Furna, tradusă la 1805 de arhimandritul Macarie, cât și după alte redacțiuni mai vechi traduceri anonime, Cernăuți, Tiparul „Glasul Bucovinei”, 1936.
- Hamman Adalbert, *Părinții Bisericii*, traducere Ștefan Lupu, Edit. Sapiientia, Iași, 2005.
- Ică jr. Ioan I., *Sfântul Iustin Filosoful Martir, dosarul autobiografic, hagiografic și liturgic*, Edit. Deisis Sibiu 2011.
- Ică Ioan, Kalomiros Alexandros, Kuraev Andrei, Costache Doru; *Sfinții Părinți despre originile și destinul cosmosului și omului*, ed. a II-a revizuită, volum realizat și prefăta de Ioan Ică, Edit. Deisis, Sibiu, 2003.
- Iorga Nicolae, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, cu o introducere de Andrei Pipide, Edit. Humanitas București, 2012.
- Iorga Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, (traducere după Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de la vie byzantine*, București, 1935, Institutul de Studii bizantine); Edit. Enciclopedică română, București, 1972.
- Iorga Nicolae, *Sinteza bizantină*, Edit. Minerva, București, 1972.
- Kelly J., *Initiation à la Doctrine des Pères de l'Eglise*, traduction en française de C. Tunmer, Edition du Cerf, Paris, 1968.
- Kordis Georgios, *Ritmuri în pictura bizantină, Cuvânt înainte* Petros Farataakis, traducere și prefață la ediția românească Mihai Coman, Edit. Bizantină, București, 2008.
- Lemeni Adrian, *Adevăr și comuniune*, Edit. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2011.
- Leontiev Konstantin, *Bizantinismul și lumea slavă*, traducere de Elena Pârvu, cu un cuvânt introductiv de Claudio Mutti, Edit. Anastasia, București, 1999.
- Louth Andrew, *Dionisie Areopagitul, o introducere*, Edit. Deisis, Sibiu, 1997.
- Louth Andrew, *Originile tradiției mistice creștine. De la Platon la Dionisie Areopagitul*, traducere Elisabeta Voichița Sita, Edit. Deisis, Sibiu, 2002.
- Mâle Emile, *L'Art religieux du XII siècle en France*, Paris, 1993.
- Marrou Henry-Irénée, *Patristică și umanism*, traducere Cristina și Costin Popescu, Edit. Meridianer, București, 1996.
- Melchisedec, *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor*, Edit. Sophia, București, 1980.
- Meyerdorff John, *Teologia bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, traducere A. Stan, EIB, București, 1996.
- Mihalcu Mihail, Leonida D. Mihaela, *Din tainele iconarilor români de altă dată*, Edit. Eikon, Cluj Napoca, 2009.
- Morar Nicolae, *Genialitate și harismă. Filosofi greci și teologi creștini*, Edit. Marineasa, Timișoara, 2006.
- Moreschini Claudio; Norelli Enrico: *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*. Vol. I – *De la Apostolul Pavel la Constantin cel Mare*, trad. H. Stănculescu și G. Sauciu, Edit. Polirom, Iași, 2001; Vol. II/1 & II/2 – *De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, trad. E. Caraboi, D. Cernica, E. Stoleriu și D. Zămosteanu, Edit. Polirom, Iași, 2004.
- Nandriș Grigorie, *Umanismul picturii murale post bizantine, vol II: Umanismul picturii murale post bizantine din estul Europei*, București, Edit. Meridiane, 1985.

- Nyssen Wilhelm, *Theologie des Bildes*, Edit. Koinonia- Oriens, Köln, 1998.
- Panofsky Erwin, *Artă și semnificație*, București, Edit. Meridiane, 1980.
- Păcurariu Mircea, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Edit. Basilica a Patriarhiei române, București, 2011.
- Pimen Suceveanul, *Învățătura ortodoxă despre icoane*; Edit. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților; Suceava, 2007.
- Plămădeală Antonie, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, cu pagini de Pateric românesc și o prefață de dr. Dumitru Stăniloae, Edit. Reîntregirea , Alba iulia, 2004.
- Podlacha Wladislaw, *Pictura murală din Bucovina în „Umanismul picturii murale bizantine”*, vol. I, prefață de Vasile Drăgu , traducere de Grigore Nandriș și Anca Irina Ionescu, note Grigore Nandriș și Anca Vasiliu, Edit. Meridiane, București, 1985.
- Popescu Dumitru, *Teologie și cultură*, EIB, București, 1983.
- Popescu Teodor M., *Biserica și cultura*, EIB, București, 1996.
- Quenot Michel, *Icoana, fereastră spre absolut*, Edit. Enciclopedică, București, 1993.
- Radu Dumitru Gh., *Despre înnoirea și îndumnezeirea omului în Hristos*, Edit. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2007.
- Schönborn Christoph, *Icoana lui Hristos. O introducere teologică*, traducere Pr. Dr. Vasile Răducă, Edit. Anastasia, Buc.1984. 1996
- Semen Petre și Petcu Liviu, *Părinții capadocieni*, Edit. Fundației Academice AXIS, 2009.
- Semen Petre, Chifăr Nicolae, *Icoana - teologie în imagini*, Edit. Corson, Iași, 1999.
- Sendler Egon, *Icoana, chipul nevăzutului*, Edit. Sofia, București, 2005,
- Sendler Egon, *Icoanele bizantine ale Maicii Domnului*, traducere Măriuca și Adrian Alexandrescu, Edit. Sophia, 2008.
- Simon Marcel, *La civilisation de l'Antiquité et le Christianisme*, Paris, Edit. Arthaud, Série „Les Grandes Civilisations”, 1972.
- Solcanu Ion I., *Artă și societate românească (secolele XIV – XVIII)*, București Edit. Enciclopedică, 2002.
- Stănculescu Ileana, *Il giudizio universale nella pittura murale esterna del nord della Moldavia*, Centro di eccellenza per lo studio dell'immagine, Università di Bucarest, prefazioni Cătălina Velculescu, Henry Mavrodin, Edizioni Aspasia, Bologna, 2011
- Stăniloae Dumitru, *Sfânta treime sau la început a fost Iubirea*, EIB, București, 2005
- Stăniloae Dumitru, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1987.
- Stăniloae Dumitru, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă*, Ed. I. Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1986, ed a II-a, EIB, București, 2004.
- Ștefănescu Melchisedec, *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor*, Edit. Sophia, București, 1980.
- Ștefănescu I.D., *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, Edit. Université libre de Bruxelles, Institut de philologie et d'histoire orientales, 1936.
- Ștefănescu I.D., *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, Edit. Meridiane, București, 1973.
- Tarabukin Nikolai Mihailovici, *Sensul icoanei*, traducere Vladimir Bulat, Edit. Sophia, București.

- Tatakis Basile, *Filosofia bizantină*, trad. din limba franceză Eduard Florin Tudor, studiu introductiv și postfață Vasile Adrian Carabă, prefață Emile Brehier, Edit. Nemira, București, 2010.
- Tenace Michelina, *Creștinismul bizantin (istorie, Teologie, tradiții monastice)*, Edit. Cartier, Chișinău, 2005.
- Theodorescu Răzvan, Solcanu Ion, Sinigalia Tereza, *Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare*, România, Ministerul Culturii și Cultelor, 2004.
- Theodorescu Răzvan, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale române (secolele X – XIV)*, Edit. Academiei Române, București, 1974.
- Theodorescu Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550 – 1800)*, Vol. I, Edit. Meridiane, București, 1987.
- Tristan Frédérick, *Primele imagini creștine. De la simbol la icoană, sec. II - VI*, traducere Elena Buculei, Ana Boroș, Edit. Meridiane, București. 2000.
- Uspensky Leonid, *Ce este icoana?*, traducere Vasile Manea, Edit. Reîntregirea, Alba Iulia, 2005.
- Uspensky Leonid, Lossky Vladimir, *Călăuziri în lumea icoanei*, traducere Anca Popescu, Edit. Sophia, București, 2003.
- Uspensky Leonid, *Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă*, traducere și studiu introductiv Teodor Baconsky, Edit. Anastasia, 1994 (re ed. 2009?).
- Vasilescu D., Ene Elena, *Icoană și iconari în România: cât Bizanț, cât Occident?*, Edit. Trinitas, Iași, 2009.
- Vasilu Anca, *Monasteres de Moldavie: XIVe – XVIe siècles. Les Architectures de l'image*, Milano-Paris, Edit. Humanitas, Editoriale Jaca Book, Éditions Paris-Méditerranée, 1998.
- Vătășianu Virgil, *Pictura murală din Nordul Moldovei*, București, Edit. Meridiane, 1974.
- Vlăduțescu Gheorghe, *Interferențe*, Edit. Academiei Române; București, 2010.
- Winkler Dietmar W. etc., *Bisericile din Răsărit. O scurtă introducere*, traducere din germană de Ileana Sgarbură, Edit. Arhiepiscopiei Romano – Catolice de București, București, 2003.

b) Culegeri de studii și articole/ Studii și articole în culegeri

- Academia Română, Secția de științe istorice și arheologie, *Istoria românilor, vol. IV De la Universalitatea creștină la Europa „patriilor”*, comitetul de redacție al volumului acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Camil Mureșan, redactori responsabili, prof univ.dr. Tudor Teoteoi, secretar, Edit. Enciclopedică, București, 2001.
- Achimescu Nicolae, *Dumnezeu cel mai presus de noi* în DTF, p. 122 – 13
- Afloroaie Ștefan, *Ideii reprezentări ontologice în proximitatea teologiei*, în DTF, p. 27-34
- Alexandrescu Adrian Matei, *Pentru o erminie a sfinților români*, în vol. „Studia Historica et Theologica – Omagiu Prof. Emilian Popescu”, Edit. Trinitas, Iași, 2003, p. 227 - 237.
- Angheliescu Gheorghe F., *La valeur de la notion du temps dans la philosophie de la science et dans la theologie patristique orientale de langue grecque. Divergence et convergence* în „Analele Universității Craiova, Drobeta Turnu Severin Seria Colegiu, f.a sc.2 - Științe Socio-Umane anu III, nr. 6, p. 150-159.
- Balș Gheorghe, *Bisericile moldovenesti din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, Institutul de arte grafice E. Marvan 1933; (*Începuturile arhitecturii bisericesti din Moldova*, discurs rostit în ședința solemnă a Academiei, 9 iunie 1925.)

- Bodogae Teodor, *Cultura teologică în Răsărit*, în „Istoria bisericească universală”, vol. I, ed. a II-a, EIB, București, 1975. p. 376 — 389.
- Cinstirea Sfintelor icoane în Ortodoxie. 1220 de ani de la Sinodul al VII-lea Ecumenic*, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Comisia Română de studiu și Istoria creștinismului, Neamț 2007, Edit. Trinitas, 2008.
- Ciobanu Constantin Ion, „*Cinul*” din pictura exterioară a Moldovei și „*iconostasul înalt rus*”, în vol. „Artă, Istorie, Cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb”, Cluj-Napoca, 2003.
- Coman Constantin, *Prin fereastra bisericii sau o lectură teologică a realității*, Edit. Bizantină București, 2007.
- Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte*, Edit. Institutului cultural Român, București, 2004.
- Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moldova medievală, Structuri militare și ecleziastice*, Studii. Edit. Arc, Chișinău, 2001.
- Garidis Miltiadis Miltos, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes, Edit. C Sanos, Librairie des amis des livres, 1989.
- Gândirea Evului Mediu. Între Antichitate și Renaștere*, traducere, selecția textelor, note de Octavian Nistor, Vol. 1 și 2, București, Edit. Minerva, 1984.
- Gavriliuță Nicu, *Religie, filozofie și dialog intercultural*, în DTF, p. 73 – 121.
- Grabar André, *L'origine des façades peintes des églises moldaves*, în „Mélanges offerts a Nicolae Iorga”, Paris, 1935, p.365 – 383;
- Grecu Vasile, *Antike Philosophen in der Kirchenmalerei des Morgenlandes*, în „Comptes rendus du Congres des études byzantines de Bucarest”, București, 1923.
- Grecu Vasile, *Contribuții la studiul izvoarelor manualului de pictură bizantină*, în „Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani”, Cluj, Edit. Institutului de Istorie Universală, 1931, p.189-195.
- Grecu Vasile, *Filosofi păgâni și sibile*, Extras din „Arta și tehnica grafică”, Caiet 10, București, 1940, p.30-41.
- Guliciuc Emilia, *Sub strașinile credinței*, în "Sfânta Mănăstire Voroneț. 520 de ani. 25 mai - 14 septembrie 2008", Edit. Mușatinii, Suceava, 2009, p.163-171.
- Guliciuc Viorel, *O dublă mișcare a gândului*, în "Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani. 25 mai -14 septembrie 2008", Edit. Mușatinii, Suceava, 2009, p.171-175.
- Henry Paul, *Folklore et iconographie religieuse. Contribution a l'étude de la peinture moldave*, în „Bibliothèque de l'Institut français de Hautes-Études en Roumanie”I , Mélanges, 1927, p. 63-97.
- Henry Paul, *Quelques notes sur la representation de l'Hymne Akathiste dans la peinture murale extérieure de Bukovine*, în „Extrait de la Bibliothèque de l'Institut français de Hautes-Études en Roumanie, II, Mélanges,1928”, București, 1929, p. 33-49;
- Istodor I., *Un fenomen de alterare a culorilor în pictura murală de la Voroneț*, p. 65 – 66; *Noțiuni de chimia picturii*, p.92. în: “Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani. 25 mai -14 septembrie 2008”, (coord. monahia Gabriela PLATON), Edit. Mușatinii, Suceava, 2009.
- Filosofia bizantină*, trad din limba franceză Eduard Florin Tudor, studiu introductiv și postfață Vasile Adrian Carabă, prefață Emile Brehier, Edit. Nemira, București, 2010.
- Merle Emile, *L'art religieux aux XII siècle en France*, a II a ediție, Paris, 1924, „Mélanges”, 1928. Institut Français des Hautes Etudes en Roumanie, II, Bucarest, 1929.

- Mitropolia Moldovei și Bucovinei, *Hristos în Moldova*, vol. I. *Antologie de documente și studii privind Mitropolia Moldovei, 1401-2001*, Edit. Trinitas, Iași 2001.
- Nasta Aurora, *Sources orientales dans l'iconographie sud-est européenne. L'arbre de Jessé*, în *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*: Sofia, 26.08.1966 – 01.09.1966, T.II, Archéologie, Histoire de l'antiquité, Arts. Sofia, 1969, p. 899 – 909.
- Nyssen Wilhelm, *Cu privire la Teologia Icoanelor*, studiu de dedicat cu fidelitate Prea Fericutului Patriarh al Bisericii ortodoxe Române Justinian i tuturor prietenilor cu ocazia Anului Nou 1973, Ed. Patriarhiei Române, București, 1973.
- Obreja Daniela Răducănescu, *Încifrarea și descifrarea textului biblic prin simbolul iconic* în vol. Conferința națională *Text și discurs religios*, vol. I, Iași 2009, p. 464 - 468.
- Olinici Cosmin, *Ipostaze ale apofatismului în dialogul dintre teologie și filozofie* în DTF p 382-403
- Onica Stelian, *Rezonanțe iconografice capadociene*, în „Din comorile teologiei Părinților Capadocieni”, Edit. Doxologia, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Iași, 2010, p.251-257.
- Pătrașcu Damian-Gheorghe (coord), *Creștinism și filosofie în sec. I-III*, Edit. Serafica, 2009.
- Popescu Dumitru, *Rapports au XIV Congrès International Des Études Byzantines*, rev.: „Teologie și cultură”, EIB, București, 1983.
- Repertoriul picturilor medievale din România*, sec. XIV- 1450 în „Pagini de veche artă românească”, Vol. V, cuvânt înainte și coordonator Vasile Drăguț, autori: Bratu, Anca, Breazu Monica, Istudor Ion, Mocanu Maria, Popescu Maria Irina, Tugearu Liana, Edit. Academiei RSR, București, 1985.
- Reșcanu Ștefan, *Dimitrie Cantemir – istoric al religiilor* în „Dimitrie Cantemir – savant de dimensiune europeană: 300 de ani de la plecarea de la domnie. Simpozion național Târgoviște București Constanța, 2011”, coord. Gheorghe F. Angheliescu, Edit. Mica Valahie, București, 2012.
- Sf. Vasile cel Mare. *Închinare la 1630 de ani*, «STUDIA BASILIANA» 3, Simpozion Cernica 2008, culegere și publicare Emilian Popescu și Mihai Ovidiu Cățoi, Edit. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009.
- Simionescu Dan, *Sibilele în literatura română*, în *Contribuții privitoare la istoria literaturii române*, București, 1928.
- Stăniloae Dumitru, *Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990.
- Stăniloae Dumitru, *O teologie a Icoanei/ studii*, volum îngrijit de Ștefan Ionescu – Berechet, Matei Alexandru: *Postfață la Taina icoanei la Părintele Stăniloae*, Edit. Anastasia, 2005.
- Ștefănescu I.D., *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, Edit. Université libre de Bruxelles, Institut de philologie et d'histoire orientales, 1936.
- Teodorescu Răzvan, Solcanu Ion, Sinigalia Tereza, *Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare*, România, Ministerul Culturii și Cultelor, 2004.
- Teoteoi T., Vătășianu Virgil, *Cultura în secolele XIV-XVI* în „Istoria românilor vol. IV. De la Universalitatea creștină către Europa Patriilor”, Comitetul de redacție al vol. acad. Ștefan Ștefănescu și acad. Camil Mureșanu, redactori responsabili, prof. univ. dr. T. Teoteoi, secretar, Edit. Enciclopedică, 2001
- Trubețkoi, *Trei Eseuri despre icoană*, tradusă de Boris Buzilă, Edit. Anastasia, 1965.
- Vlăduțescu Gheorghe, *Argumentul ontologic în construcția filosofică* în DTF, p 7-17

c) Studii și articole în periodice:

- Alexandrescu Adrian Matei, *Duminica Ortodoxiei și cinstitirea sfintelor icoane*, în „ST” XXXVI (1984) nr. 7-8, p. 533 - 546.
- Alexandrescu Adrian Matei, *Despre organizarea lucrărilor de pictură bisericească*, în „BOR-CII”, 1984, nr. 9 - 10, p. 613 – 622.
- Angheliescu Gheorghe F., *Energia Logosului în filosofia antică de limbă greacă* în „Teologia pontica”, Anul I (2008), nr. 3-4, iul.-dec., Universitatea Ovidius Constanța.
- Bârsănescu Ștefan, *Filosofii de la Sucevița* în „Magazin istoric”, anul I, nr. 8, București, 1967.
- Braniște Ene, *Teologia icoanelor* în „ST” seria II, anul IV, nr. 3-4, mar.-apr., 1952.
- Braniște Ene, *Iconografia creștină ca disciplină de studiu și cercetare* în „ST” seria II, anul XIV, nr. 5-6, mai-iunie, 1962.
- Buchiu Ștefan, *Chipul lui Dumnezeu în om, temei al aspirației omului către Dumnezeu*, în „BOR”, an CXVI, nr. 7-12, iul.-dec., 1998.
- Caraza I., *Sfânta Scriptură și Sfintele Icoane la Sfinții Părinți* în „GB”, nr.1-4, 2003.
- Ceremuhin P. A., *Caracteristicile teologice bizantine*, traducere Baraschiv V. Ion, în „MB”, nr. 4-6, an XVI, 1966. p. 398-409.
- Ciobotea Daniel, *Iconografia ortodoxă – memoria vizuală a Bisericii*, în „Ort”, 3/1989, p. 113.
- Ciobotea Daniel, *Timpul și valoarea lui pentru mântuire în ortodoxie*, în „Ort”, an XXIX, nr.2, apr.-iun. București, 1997, p. 196-207.
- Cojocaru Constantin, *Mitropolitul Grigorie Roșca*, în „MMS” Studii, XXXX, 1978, nr. 1-2, p. 61-70.
- Coman Ion G., *Frumusețea gândirii patristice*, în „GB”, nr. 1-4, 1997.
- Corneanu Nicolae, *Literatura autohtonă a Evului Mediu timpuriu și confluențele ei europene – Literatura ponto-danubiano-carpatică și contextul ei european* în „Daco-Romania”, revistă de studii și cercetări despre literatura străromână, an I, nr.5, 2007.
- Costea Constanța, *The Life of Saint Nicholas in Moldavian Murals. From Stephen the Great (1457–1504) to Jeremiah Movila (1596–1606)*, în „RRHA-BA”, XXXIX – XL, 2002/2003, p. 25–50.
- Crăciunaș Irineu, *Bisericile cu pictură exterioară din Moldova*, în „MMS”, 1969, nr. 7 - 9, p. 406 - 444; 1970, nr. 3 - 6, p. 133-153 și nr. 9 - 10, p. 480 - 520.
- Drăguț Vasile, *Du nouveau sur les peintures murales extérieures de Moldavie. Considerations historiques et iconographiques*, în „RRHA-BA”, 1987, nr. 1-2, p. 49 - 84.
- Dumitrașcu Nicu, *Considerații asupra primei perioade iconoclaste*, în „AB”, nr. 10-12/1995, p. 47-55.
- Dumitrașcu Nicu, *The Icon: The Unwritten Theology of Divine Light [with Patristic References]*, în „Annali di Studi Religiosi”, Bologna, 8/2007, p. 141-142.
- Fecioru D., *Teologia icoanelor la Sf. Ioan Damaschin* în „Ort” anul XXXIV, nr.1, p. 28-42, 1982.
- Garidis Miltiadis-Miltos, *Contacts entre la peinture de la Grece du nord et des zones centrales balkaniques avec la peinture moldave de la fin du XVe siecle*, în „ACIEB”, an XIV, vol.II, 1975, p. 563-569.

- Greco Vasile, *Versiunile românești ale erminiilor de pictură bizantină*, în „CC”, Anul I, 1924, p. 109-174.
- Greco Vasile, *Manualul de pictură a lui Dionisie din Furna în românește*, extras din „CC”, nr. VII, 1931, p. 51 - 59.
- Greco Vasile, *O ediție critică a manualului de pictură bizantină*, în „CC”, nr. IX, 1935, p. 105-128.
- Greco Vasile, *Filosofi păgâni și sibile*, Extras din „Arta și tehnica grafică”, Caiet 10, București, 1940, p. 30 - 41.
- Greco Vasile, *Erminii de pictură bizantină*, Cernăuți 1942, Institutul de arta grafică și editura Glasul Bucovinei, extras din revista „Candela” anul 1939-1941
- Ioniță Viorel, *Sfântul Ioan Damaschin, apărător al cultului sfințelor icoane* în „ST”, seria a II-a, anul XXXII, nr 7-10, septembrie-decembrie 1980.
- Isopescu D., *Sfântul Daniil Sihastrul* în „Îndrumarul bisericesc misionar și patriotic (III)”, Edit. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1987, p. 99-102.
- Istudor Ioan, Balș I., *Contribuții la cunoașterea materialelor folosite în pictura murală exterioară a bisericilor de secolul al XVI-lea din Bucovina și la unele probleme de tehnică*, în „RM”, 1968, 5, (6), 491-497.
- Lossky Vladimir, *Chip și asemănare*, în „ST”, seria a II-a, an XLIII, nr. 1, ian.-febr., 1991.
- Lucrările simpozionului Vasile Drăguț - 75 de ani de la naștere – 2003* în „BCMI”, Anul XII-XVI, Nr. 1, București, 2005.
- Marinescu Adrian, *Părintele bisericesc sau Sfântul Părinte martor și organ al lucrării Sfântului Duh în biserică și în membrii acesteia. Noțiunea de părinte bisericesc în tradiția patristică, originea și semnificația ei teologică. Scriitorul creșterea a bisericii vs. Scriitorul creștin. Partea I*, în „ST” seria a III/a, anul V, nr. 1, ianuarie martie 2009, București, p. 31 – 102.
- Myslivec J., *A propos de quelques ouvrages récents sur l'art de la chrétienté orientale*, în „Byzantinoslavica”, XXX, nr. 2, Prague, 1969, p. 253 – 299.
- Myslivec J., *A propos de la littérature récente sur la peinture des icônes*, în „Byzantinoslavica” XXXI, nr. 2, Prague, 1970, p. 244 - 258.
- Nasta Aurora, *Sources orientales dans l'iconographie sud-est européenne. L'arbre de Jessé*, în Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes: Sofia, 26.08.1966 – 01.09.1966, T.II, Archéologie, Histoire de l'antiquité, Arts.Sofia, 1969, p. 899 – 909.
- Păcurariu Mircea: *Sfântul Ioan Gură De Aur în Biserica românească* în „RT”, nr.4/2007.
- Petraru Gheorghe, *Învățătura ortodoxă despre sfinte icoane*, în „Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic (III)”, Iași, Edit. Mitropoliei Moldovei și Sucevei (III), 1987, p. 63-71.
- Popescu Dumitru, *Actualitatea Teologiei trinitare a sfinților Trei ierarhi*, în rev. „Teologie și cultură”, București, 1993.
- Rus Remus, *Problema cunoașterii în teologia Sfântului Grigorie de Nazianz*, ziarul „Lumina”, Duminică, 7 Iunie, 2009, București.
- Simpozionul Vasile Drăguț-75 de ani de la naștere – 2003* în „BCMI”, anul XII-XVI, nr.1, 2005.
- Stăniloare Dumitru, *Hristologie și iconologie în disputa din sec. VIII—IX*, în „Ort”, XXXI, nr. 1-4, 1979, p. 15—53.

- Stăniloare Dumitru, *Lăcașul bisericesc propriu zis, cerul pe pământ sau centrul liturgic al creației*, în „MO”, XXXI, 1981, nr. 3-4.
- Stăniloare Dumitru, *De la creație la întruparea Cuvântului și de la simbol la icoană* în „GB” XVI, 1957, nr. 12, p. 860-867
- Stăniloare Dumitru, *Simbolul ca anticipare și temei al posibilității Icoanei* în „ST”, VII, 1957, nr. 7-8, p. 428-446.
- Stăniloare Dumitru, *Considerații în legătură cu sfintele icoane*, în „Gândirea”, an XXI (1942), extras în „GB” LIII, 1997, nr. 1 - 4, p. 51 - 62.
- Stăniloare Dumitru, *Idolul ca chip al naturii divinizate și icoana ca fereastră spre transcendența dumnezeiască*, în „Ort” XXXIV, 1982, nr.1, p.12-27.
- Streza Ciprian, *Sfânta Liturghie - simbol și icoană a Împărăției Cerurilor*, în „RT”, nr.3/2008.
- tefănescu I. D., *Relations artistiques roumano-byzantines. Aperçu général*, în „ACIEB” (XIV), V. I, Edit. Academiei RSR, București, 1974, p. 497-508;
- tefănescu I. D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie, depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle. Nouvelles recherches* în „Étude iconographique”, Edit. Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1929;
- Taylor Michael D., *A historiated Tree of Jesse*, în „Dumbarton Oaks Papers”, nr. 34-35, Washington, Edit. Center for Byzantine Studies, 1980-1981, p.125 – 176.
- Turcu Constantin, *Daniil Sihastru. Figură istorică, legendară și bisericească*, în „SCI”, an XX(1947), vol. 3, serie nouă, p. 256
- Ulea Sorin, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, I, în „SCIA-AP” X, 1972
- Vasiliu Anca *Le mot et le verre. Une définition médiévale du „diaphane”*, în „RRHA-BA”, T. XXX, 1993.
- Vasiliu Anca, *L'icône et le regard de Narcisse* în „Χώρα, Revue d'études anciennes et médiévales. Philosophie, Théologie, Sciences”, nr. 1/2003, revue annuelle, Edit. Meridiane, București, 2003, p. 9-38.
- Watson Arthur, *The Imagery of the Tree of Jesse on the West Front of Orvieto Cathedral*, în Fritz Saxl 1890 – 1948. A volume of Memorial Essays from his Friends in England, London, 1957, p.149 – 164.

d) Cataloage, expoziții, albume:

- Arta creștină în România, Secolul XV* (Studiu introductiv și prezentarea planșelor), IV, EIB, București, 1985.
- Arta creștină în România*, vol. V și VI, studiu introductiv Vasile Drăguț, EIB, București, 1989.
- Arta de tradiție bizantină în România* / texte: Adela Văețiș; Edit. Noi Media Print, București, 2008.
- Arta din Moldova de la Ștefan cel Mare la Movilești*. Popa Corina, Sabados Marina Ileana, Muzeul Național de Artă al României, București, 1999.
- Arta gotică în România*, Drăguț Vasile; Edit. Meridiane, București, 1979.
- Arta românească Preistorie, Antichitate, Ev. Mediu, Renaștere, Baroc, Vol. I*, Edit. Meridiane, București, 1982; editată și în limbile franceză și engleză (1984). Reeditată, în variantă revăzută, Edit. Vremea, București, 2000.

- Bucovina. La peinture murale moldave aux XVe – XVIe siècles*, Album, text de Răzvan Theodorescu, Edit. Comisiei Naționale a României pentru UNESCO, București, 1994;
- Catalogul expoziției itinerante UNESCO, *Un chapitre unique de l'art universel: les églises à peinture murale extérieure de la Moldavie*, București, 1979.
- Cultura bizantină în România*, expoziție, Barnea Ion, Iliescu Octavian, Nicolescu Corina, Comitetul de Stat pentru cultură și artă, București, 1971.
- Monumente istorice bisericesti din mitropolia Moldovei și Sucevei*, Introducere Drăguț Vasile, Nicolescu Corina, Edit. Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974.
- Patrimoniul universal. Natura și cultura protejate de UNESCO*. Europa centrală și de sud-est, Edit. Schei Brașov, 1998.
- Pictura murală din Moldova. Sec. XV - XVI*, Album editat și în limba engleză, germană, rusă, franceză, spaniolă, text Vasile Drăguț, antologie de imagini Petre Lupan, Edit. Meridiane, București, 1982.
- Pictura românească în imagini*, Drăguț Vasile, Grigorescu Florea Dan, Mihalache Marin, Edit. Meridiane, București, 1976.
- Repertoriul picturilor medievale din România*, Anca Bratu, Monica Breazu, Ion Istudor, Maria Mocanu, Maria Irina Popescu, Liana Tugearu, Edit. Meridiane, București, 1983.
- Sinigalia Tereza; Pușcașu Voica Maria, *Mănăstirea Probota*, Edit. Meridiane, București, 2000;
- Un chapitre unique de l'art universel: les églises à peinture murale extérieure de la Moldavie*, Catalogul expoziției itinerante UNESCO, prefața Vasile Drăguț, 1979.

IV. Fresca Voronețului.

- Balș Gheorghe, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, Institutul de arte grafice E. Marvan 1933.
- Balș Gheorghe, *Începuturile arhitecturii bisericesti din Moldova*, discurs rostit în ședința solemnă a Academiei, 9 iunie 1925.
- Biserica Voroneț*, Edit. Junimea, Iași, 1971.
- Biserica Voroneț*, „MMS”, Iași, 1966.
- Boldura Oliviu, *Elemente complementare privind pictura de la biserica mănăstirii Voroneț*, în RMI, 2007, nr. 1-2.
- Boldura Oliviu, *Intervenția de conservare – restaurare, o etapă pentru conservarea în timp a picturilor murale de la biserica mănăstirii Voroneț*, în „Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani: 25 mai 14 septembrie 2008. Mărturii de trăire în istorie”, sesiune de comunicări (2008; Voroneț), coord. Monahia Gabriela Platon, Edit. Muzeului Suceava, 2009, p. 199-215.
- Boldura Oliviu, *Pictura murală din nordul Moldovei - Modificări estetice și restaurare*, Centrul de Cercetare, Conservare și Restaurare Bucovina, Suceava, 2010.
- Boldura Oliviu, Pogonat Tatiana, *Conservarea și restaurarea picturilor murale exterioare de la biserica monument istoric a fostei mănăstiri Voroneț*, în BOR, nr. 11-12, 1989.
- Bratu Bogdan, *Icoana împărăției Pictura exterioară a bisericilor Moldovei*, Mănăstirea Sfântul Ioan Cel Nou, Suceava, 2010
- Brătulescu Victor, *Frescele de la Voroneț*, în „Arta grafică” dec. 1937, XII, p. 49-59, iunie –sept. 1938, p.67-89, Extras București, 1933.
- Cadafalch Iosef Puig y, *Les églises de Moldavie. Contributions à l'étude de l'origine de leur forme decorative*, în „Bulletin de la Seczion historique de l'Académie Roumaine”, 1924.

- Cinteza - Buculei Ecaterina, *Le programme iconographique du narthex de l'église du monastère de Voroneț*, în RRHA BA, XXX, 1993, p. 3–24.
- Ciobanu Constantin Ion, *Programul iconografic al bisericii Sfântul Gheorghe a Mănăstirii Voroneț*, în Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate”, Edit. Pontos, Chișinău, 2010.
- Ciobanu Constantin Ion, *Programul iconografic al bisericii Sfântul Gheorghe a mănăstirii Voroneț*, în *Arta – 2010*, seria *Arte vizuale*, Chișinău, 2010, p. 5–21;
- Ciobanu Constantin Ion, *Profețiile înțelepților antichității de la biserica Sfântul Gheorghe a mănăstirii Voroneț* în SCIA-AP, serie nouă, tom 1 (45), București, 2011, p. 12.
- Comarnescu Petru, *Voroneț. Fresques des XV-e et XVI-e siècles*, Edit. în limbi străine București, 1959.
- Comarnescu Petru, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei. Arhitectura și fresca în sec. XV - XVI*, Casa Regională a Creației Populare, Suceava, 1961.
- Comarnescu Petru, *Voroneț*, Edit. Meridiane, București, 1965 și 1967.
- Costea Erast, *Mănăstirea Voroneț*, Cernăuți, 1943.
- Demciuc Vasile, *Viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava în programele iconografice ale Bisericii din Moldova*, în „Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”, p. 151-162
- Dragomir Silviu, *Voroneț, canoane care nu sunt obligatorii* în „Noi Tracii”, Anul XVI. Nr. 152 -153, Iulie –August, Centro Europeo di studi traci, Roma, 1987.
- Drăguț Vasile, *Arbore*, Edit. Meridiane, București, 1969.
- Drăguț Vasile, *Humor*, Edit. Meridiane, București, 1973.
- Dumitrescu Sorin, *Chivotele lui Petru Rareș și modelul lor ceresc*, Edit. Anastasia, București, 2001.
- Eglise Saint Georges du Monastere de Voroneț. Saint Gerge Church of Voroneț Monastery, în România. Patrimoine mondial /world heritage*, coord. D. Lungu, T. Sinigalia. Edit. Ministerul Culturii și Cultelor, Institutul național al monumentelor istorice București Independent film 2007.
- Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Voroneț, Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Seria Istorie și documente necunoscute- IDN. Monorafii, M4, coord. Sergiu Musteață, Edit. Pontos, Chișinău, 2010.
- Garidis Miltiadis Miltos, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de Byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes, Edit. C Sanos, Librairie des amis des livres, 1989.
- Grabar André, *L'origine des façades peintes des églises moldaves*, în “Mélanges offerts a Nicolae Iorga”, Paris, 1935, p. 365–383;
- Grecu Vasile, *Înfluente sârbești în vechea iconografie bisericească a Moldovei*, în „CC”, 1935, p. 235 – 242
- Grigorescu Ioana, Diaconu Nicolae, *Prezentarea unor elemente noi apărute cu ocazia restaurărilor de la Dragomirna, Sucevița, Tazlău și Voroneț*, Sesiunea Direcției Monumentelor Istorice, București, 1963, p. 85–87;
- Guliciuc Emilia, *Sub strașinile credinței*, în „Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”, p. 163-170.
- Guliciuc Viorel, *O dublă mișcare a gândului*, în „Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”, p. 171-174.

- Henry Paul, *De l'originalite des peintures bucovinennes dans l'application des principes byzantins*, în *Byz*, 1, 1924.
- Henry Paul, *Folklore et iconographie religieuse. Contribution a l'étude de la peinture moldave*, în „Bibliothèque de l'Institut français de Hautes-Études en Roumanie” I , Mélanges, 1927, p. 63-97.
- Henry Paul, *L'arbre de Jessé dans les églises de Bukovine*, în *Extrait de la Bibliothèque de l'Institut français de Hautes-Études en Roumanie*, II , Mélanges, 1928, Bucarest, Edit. Cultura națională, 1929. p. 1 - 31;
- Henry Paul, *Monumentele din Moldova de Nord. De la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Contribuție la studiul civilizației moldave*, traducere din limba franceză, *Les Églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI siècle*, ed. Ernest Leroux, Paris, 1930 de Constanța Tănăsescu, prefata și note Vasile Drăguț, Edit. Meridiane, București, 1984.
- Herea Gabriel, *Pelerinaj în spațiul sacru bucovinean*, Edit. Patmos, Cluj Napoca, 2010.
- Istudor Ioan, *Biserica mănăstirii Vorone : retrospectivă asupra cercetărilor privind materialele i tehnica picturilor murale* în „Sfânta Mănăstire Vorone 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”, p. 216-234.
- Luția Oreste, *Legenda Sfântului Ioan cel Nou dela Suceava în frescurile dela Voroneț*, în *Codrul Cosminului*, I, 1924, Cernăuți, 1925, p. 279–354;
- Mitric Olimpia, *Reconstituirea zestei de valori bibliofile a mănăstirii Vorone , la 520 de ani de la fondare în „Sfânta Mănăstire Vorone 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”*, sesiune de comunicări (2008; Vorone), p. 245-270.
- Mitric Olimpia, *Nouveaux éléments concernant la datation des iconostases des Monastér de Voroneț et de Moldovița*, RRHA-BA, Tomes XLI-XLII, Edit. Academiei Române, 2004 – 2005,
- Mitric Olimpia, *Elemente noi privind datarea iconostaselor de la Mănăstirile Voroneț și Moldovița*, Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t,XLIII,XLIV, 2006-2007, p. 165-169).
- Monumentele istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei (Monografie)*, introducere Vasile Drăgu i Corina Nicolescu, Edit. Mitropoliei Moldovei i Sucevei, Iași, 1974.
- Motrici Mircea, *Bucovina, icoană spre cer*, Edit. Mușatini, Suceava, 2001.
- Musicescu Maria Ana, *Considerații asupra picturii din altarul și naosul Voronețului*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, Edit. Academiei Bucure ti 1964, p. 363–417;
- Musicescu Maria Ana, Ulea Sorin, *Voroneț*, edi ia a II-a, Edit. Meridiane, București, 1971.
- Musicescu Maria Ana, Berza M., *Mănăstirea Sucevița*, Edit. Acad. RPR, București, 1958.
- Nicolescu Corina, Miclea Ion, *Moldovița. Monument historique et d'art*, Bucarest, Edit. Sport-Turism, 1978, p. 32.
- Noica tefan, *Arti tii Vorone ului i Leonardo da Vinci la 500 de ani* în „Sfânta Mănăstire Vorone 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”, p. 183-188.
- Nyssen Wilhelm, *Pământ cântând în imagini:frescele exterioare ale mănăstirilor din Moldova, Recomandare* de Iustinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Traducere și prefață pr. prof.dr. Dumitru Stăniloae, EIB, București, 1978.
- Pimen Suceveanul, *Ac iuni pentru ocrotirea i conservarea picturii la Vorone* în *Indrumător bisericesc, misionar i patriotic (II)*, Edit. Mitropoliei Moldovei i Sucevei, Ia i, Mănăstirea Neam 1986, p. 97-101

- Podlacha Wladislaw, *Pictura murală din Bucovina în "Umanismul picturii murale post bizantine"*, vol. I, prefață de Vasile Drăguț, traducere de Grigore Nandriș și Anca Irina Ionescu, note de Grigore Nandriș și Anca Vasiliu, Edit. Meridiane, București, 1985.
- Platon Gabriela, *Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani. 25 mai -14 septembrie 2008 (coord.)*, Suceava, Edit. Mușatinii, 2009.
- Platon Gabriela, *Dezvăluirea sensurilor: „Judecata de Apoi de la Voroneț”, rev Mănăstiri ortodoxe descoperă locurile sfinte*, 3/2010, Editura De AGOSTINI HELLAS SRL, 2010
- Platon Gabriela, *Memoria documentelor în „Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”*, p. 121-141.
- Platon Gabriela, *Dialogul culturilor și civilizațiilor. Sfânta Mănăstire Voroneț*, în Viorel Guliciuc (coord) *Umanism educație, resurse umane*, Edit. Didactică și pedagogică, 2011, p.11-33.
- Platon Gabriela, *Iconografie voronețeană* în Andrei și Valentina Eșanu, „Mănăstirea Voroneț, Istorie. Cultură. Spiritualitate”, Edit. Pontos, Chișinău, 2010.
- Pogonat Tatiana, Boldura Oliviu, *Conservarea și restaurarea picturilor murale exterioare de la biserica mănăstirii Voroneț*, în *MIA. RM*, Anul XX, nr. 2, Edit. Acad. București, 1989, p. 56–65;
- Polizu Virgil, *Principiul Voronețului în „Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”*, p. 189-198.
- Sabados Marina Ileana Sabados, *La datation des iconostases de Humor et de Voroneț*, în *RRHA, BA*, T. XLV, București, 2008, p. 67–76;
- Sfânta Mănăstire Voroneț*, studiu introductiv, note și referințe monahia Gabriela Platon, Monica Ioana Necula, prezentare artistică Stefan Orth, redactor de carte Margareta Kamla, consultant științific Carmen Balan, prelucrare grafică ing.Dorel Pavel, Edit. Tausib, Sibiu, 2004.
- Simionovici Elena, *Sfânta Mănăstire Voroneț. Vatră de istorie românească și de spiritualitate ortodoxă*, Edit. Tausib, Sibiu, 2001; Edit. Mușatinii, Suceava, 2008
- Simionovici Elena, *Sfânta Mănăstire Voroneț. Icoane*, Editura Mușatinii, 2006.
- Simionovici Elena, *Însemnări de minte și de suflet în „Sfânta Mănăstire Voroneț 520 de ani...Mărturii de trăire în istorie”*, Edit. Mușatinii Suceava, 2009, p.271-275.
- Sinigalia Tereza și Boldura Oliviu, *Monumente Medievale din Bucovina*, Edit. ACS, colecția „Vetre de lumină”, 2010.
- Sinigalia Tereza, Pușcașu Voica Maria, *Mănăstirea Probota*, București, Edit. Meridiane, 2000.
- Solcanu Ion I. *Voroneț. Tradiție și adevăr istoric*, în *Arta istoriei. Istoria artei. Academicianul Răzvan Theodorescu la 65 de ani*, București, Ed. Enciclopedică, 2004, p. 67–82;
- Solcanu Ion I., Buzdugan Costache, *Biserica Voroneț*, Iași, Edit. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, tip. Mănăstirea Neamț, 1984.
- Solomonea Carmen Cecilia, *Voroneț, Popăuți, Probota și Moldovița. Metode tehnice ale picturii murale*, Iași, 2009.
- Ștefănescu I D, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie*, Paris, 1928;
- Ștefănescu I D, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie, depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle. Nouvelles recherches* în „Étude iconographique”, Edit. Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1929;
- Ștefănescu I D, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, Edit. Meridiane, București, 1973.

- Taylor Michael D., *Three local motifs in Moldavian Trees of Jesse, with an ex-cursus on the liturgical basis of the exterior mural programs*, în RESEE, T. XII, nr. 2, București, 1974, p. 267 – 275.
- Taylor Michael D., *A historiated Tree of Jesse*, în „Dumbarton Oaks Papers”, Nr. 34 – 35, Washington, 1980-1981.
- Theodorescu Răzvan, Solcanu Ion, Sinigalia Tereza, *Artă și civilizație în timpul lui Itefan cel Mare*, Ministerul Culturii și Cultelor, 2004.
- Ulea Sorin: *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, I , în SCIA-AP X, 1972
- Vasiliu Anca, *Monasteres de Moldavie: XIVe – XVIe siecles. Les Architectures de l’image*, Milano-Paris, 1998;
- Vătășianu Virgil, *Pictura murală din Nordul Moldovei*, București, Edit. Meridiane, 1974.
- Voroneț*, text introductiv de Maria Ana Musicescu, antologia imaginilor Sorin Ulea, Edit. Meridiane, București, 1969
- Ulea Sorin, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești (I)*, în SCIA, T.X, nr.1, 1963,
- Zugrav, I., *Monumente bisericesti din Moldova. Voronețul*. în „MMS”, anul XXXIX, nr. 1-2 ianuarie - februarie 1963.